

50 327

SZÉPHALOM

SZERKESZTI:

ZOLNAI BÉLA

X. KÖTET

SZEGED

50327

EXPRESSZIV HANGVÁLTOZÁS.*

Sa voix sonnait comme une musique. On n'aurait pu deviner si Dieu parlait en lui ou s'il se défendait simplement d'une démarche inconsidérée.

Ed. Estaunié, L'Empreinte, 1896, VI.

Az alább megvizsgálandó nyelvi jelenségek a beszéd konvencionális-meglévő hangalakját módosítják oly irányban, hogy a megváltozott akusztika tükrözője legyen a beszélő karakterének, állapotának vagy pedig egészen új jelentést szuggeráljon.

Mindenekelőtt arra utalhatunk, hogy a beszélő hangja — függetlenül az egyéni hangsúlytól és az egyéni melódiától — önmagában, akusztikai-fiziológiai megalkotottságában is teljesen individuális valami. A beszéd primár hangja, hangképzési modora, színeződése, csengése: kifejezi magát a beszélőt. HOMEROS mondja egyik hőséről, hogy liliomszerű hangja van (*ὄψ λειριόεσσα*) „Hadd halljam a te szódat; mert a te szód gyönyörűséges“ — szól az Énekek éneke (2, 14). Ráismerünk hangjáról a beszélőre, vagy legalább is meg tudjuk ítélni, hogy férfi, nő vagy gyermek beszél-e, fiatal-e vagy öreg, falusias-e vagy előkelő társadalmi körből való. Valakit csak látásból ismerünk; ruhája után nem tudjuk hova sorolni, de egyszer megszólal előttünk és rögtön tisztában vagyunk — a hangja után — foglalkozásával, szociális helyzetével. A hangot el lehet változtatni: ez már tudatos, expresszív hangváltoztatás. A beszélő a nyelv legrprimitivebb akusztikai eszközét, a primár hangjellegét módosítja, abból a célból, hogy megtéve a hallgatót; hogy a maga személye helyébe egy más — ismert, vagy nem is létező — személyt csempésszen...

Elváltoztatja a hangot az érzelem. Amit a melódiáról mondhatni, ugyanaz áll az egyszerű hangra is: minden érzelmi rezdülésnek más melódia és más artikuláció felel meg. Hogy csak a közkeletű színeit idézzük a végtelen-árnyalatú skálának: van „megilletődött“, „örvendező“, „tragikus“ hang. Arra vonatkozólag, hogy mi mindent tud kifejezni a hang és a beszédmodor, tanulságos megnézni a modern írók színpadi

* Mutatvány a szerző nagyobb tanulmányából, amely a Szegedi Egyetem Barátai Egyesületének ACTA-sorozatában jelenik meg.

utasításait. SHAKESPEARE, RACINE még a színészre bízták az érzelmi modulációk kifejezését, a mai író pontosan előírja, milyen legyen a színész beszéde és játéka. Ime néhány utasítás SZOMORY Dezső Nagyasszony c. darabjából (1910), amelyet egyébként „zengő tumultus“nak nevez a szerző: „enyelgőn“, „abszorbeálva“ (?), „gálánsan“, „bosszúsan“, „rejtett gúnnyal“, „repesve“, „szemrehányólag“, „effuzióval“, „idegeskedéssel“, „egyszerűen és kérlelőn“, „szeliden“, „könnyedséggel“, „fájdalmasan“, „mély kérleléssel“, „gyöngéden“, „kétségbesetten“, „szórakozottan“, „rejtett fölindulással“, „unottan“, „hálás boldogsággal“, „olvasva“, „félénken“, „bosszúsan, de gyöngéden“, „meghatva“, „tartózkodással“, „elérzékenyülve és szemrehányólag“, „bánatosan“, „belehevülve“, „nagyon kedvesen“, „megdöbbenve“ stb. Az érzelmeknek és beszéd-modulációknak ilyen gazdag hangszereléssel játszik az író... Legkirívóbban mutatkozik az expresszív ejtésmodor a komikus előadóknál, ahol sokszor egészen groteszk hangokat hallunk, selypítő, pösze, bohócos beszédet, amely irreálitásával formai komikumot kelt vagy pedig utánóz és túlozva figurázza az életet.

A hangszínen tehát ösztönszerűleg kifejezésre jut a belső tartalom, amit megérez a hallgató is mielőtt még értelmé fölfogná a beszéd jelentését. Megérezzük azt is, ha a beszélő közömbös tartalmú mondatokat mond az elfojtott megindultság hangján. Vagy ha érzelmet színlel a mondataiban, de a hangjának hidegsége elárulja, hogy hazudik.

Mindezek azonban olyan imponderábilék, hogy a nyelvtörténet nehezen férközhetik hozzá. Nehezen még a jelenben is, a multa vonatkoztatva pedig alig áll valami rendelkezésre, mert az írás elégtelen eszköz a fonéma megrögzítésére. Amióta grammofoonlemezek örökítik meg a beszédet, a jövő nyelvtörténész számára ebben az irányban is fog megfelelő anyag rendelkezésre állani.

Könnyen konstatálható, mert a beszéd egész akusztikai-fiziológiai karakterét megváltoztatja, a befelé-léggő ejtés, amely eredetileg szintén emocionális okokra vezethető vissza (ijedtség, hirtelen meglepődés, csodálkozás). Kulturnyelvekben kivételes az inspirációs artikuláció, vannak azonban primitív nyelvek, ahol a normális beszéd elemei közé tartozik és fonológiai értékkel bír.

Az inspirációs ejtés lehetőségei mindenesetre limitálva

vannak. Nyilvánvaló, hogy nem lehet befelé ejteni egy olyan szót, mint *törvényjavaslat*. A szó jelentése és fiziológiai alkotottsága ellenmondana a kivételes artikulációnak. Ellenben az interjekciók ejthetők ilyen módon: *hü! fff!* „fínom!”, „nagyszerű!”, *hja!* A németben: *ja! sz! f!* A franciában *f!* az ingyenc megelégedettségét fejezi ki inspirációs formában. Az *oui* és *non* beléggzéssel ejtése szintén lehetséges. Ez az egy eset is mutatja, hogy az érzelem ösztönszerűleg módosítja a beszéd fonetikáját, a fonológiai lehetőségeken belül.

Van még egy különleges módja az ejtésnek: a *csettentő* hangok (*claquements*), amelyeket lélekzetvétel teljes kikapcsolásával képzünk. Ilyen hangok nagyszámmal szerepelnek a hottentotta és zulukaffer nyelvekben. Lovakat biztató csettintő hangok az európai nyelvekben is vannak, a magyarban is. Az olasz közbeszéd a sajnálkozó tagadást csettentő indulatszóval fejezi ki (*ccc!*). A francia és a magyar: *t!*-vel a csodálkozást. Egyes primitív nyelvekben közönséges szerepük van ezeknek a hangoknak, amik a kulturnyelvekben igen ritkák és „expresszív” jellegűek.

Vannak az expresszív ejtésnek olyan esetei is, amelyek nemcsak a hangképzést módosítják, hanem valóságos hangváltozást idéznek elő. Ezek a hangváltozások occasionalisak, de kiindulásai lehetnek egy későbbi szabályos vagy analogiás hangváltozásnak: ez a kérdés bővebb vizsgálatot igényelne.

a) Quantitatív hangváltoztatás.

Ne szegjük meg szabad szárnyait a' Geniének, mert így ampullata monotoniára kárhoztatjuk a' nyelvet, 's mi szebb, a' czinke-vinczegése e vagy a' fülemile zengzet? a' füztilinkó s bodzafurulya é vagy a' bájos hárántsip 's kesergő oboj, a monochordon é, vagy a minden bájzengzetek 's harmoniák' symplegmája a' mindenféle változatu fortepiano?

Helmecci Mihály, 1816.

A körülményes, szószaporító beszédmodor nagyobb érzelmi nyomatékot vagy jelentőséget ad a beszédnek. Az udvarias és a körmönfont vagy nagyképű beszéd szereti a hosszú kacskaringókat. Ennek magyarázata nemcsak az, hogy a beszéd nyújtásával az értelem is sokágba csavarodik, hanem

az is, hogy a beszéd akusztikai anyaga, hatóereje, materiális szuggesztivitása megnövekedik, ami elősegíti a beszélő céljait.

R. PRIKKEL Marián egész sorát idézi a „kontár szókitoldásoknak“. Ezek a nyújtott szóalakok értelmetlenül terjengenek: épen azért „expresszívek“, mert értelmetlenek. Érthető, hogy nem a névszók, vagy az igék köréből valók, hanem adverbiumok és kötőszók, mert ezeknek a viszonyzóknak nincs konkrét, képszerű jelentésük, ami megkötné a formát: *korán'omse, meg'ntésten, meginllen, mihentségtelen* (= mihelyt), *valaminségesen, mikéntségesképen*. Hasonló eset tapasztalható az ikerszavak cifrázatainál: *cseppedöscsepp, csupadoncsupa, köröndeskörül*. Ezekben az esetekben a toldalék valami reminiszcenciával mégis bír: képzőkre, szófoszlányokra emlékeztet. De testesedhetik a szó — urhatnám, perszóniás beszédben — egyszerű szuffixummal is, amely csak öblösíti a hangalakot, jelentésre való emlékeztetés nélkül: *forint, rubint, márt*.

A rövid szók ügylátszik könnyebben kimennek a használatból. Ez a véleménye BALLY-nak is, aki a *mont* szót említi, amely inkább a nevekben izolálódott (*Mont-Blanc*), míg a közhasználatban a *montagne* foglalta el a helyét. Említhetjük még a latin nyelv számos egytagú szavát, amely a franciában nem maradt fenn, vagy csak összetételben (*dare* helyeit *donare, rendre; iam > déj, jamais; tam*). A magyar év elavult az *esztendő* mellett és csak a nyelvújítók hozták ismét divatba, de a nép ma sem használja. Folyóiratcímül választható az *Esztendő*, a rövidebb forma erre kevésbé alkalmas.

Ügylátszik emfázisban, affektív nyelvben hosszabbodnak a szavak. Teljes félreértése volna a nyelv szellemének azt hinni, hogy a beszélő energia-megtakarításra törekszik. Épen ellenkezőleg: ahol csak lehet pazarolja az energiát, hogy minél több expresszivitást adjon a beszédnek. A francia *chic* mellett a dícsérő meglepődés kifejezésére lehetségesek a familiáris *chicandar, chicocander* alakok is; hasonló bizarr továbbképzések BALZAGnál: *chocnoso* ('brillant'), *chocnosof, chocnosogue*. A játssi szóképzés, amely ezeknek a szavaknak értelmetlen suffixumait létrehozza, általában azt a célt is szolgálja, hogy meghosszabbítsa, flosculusokkal ellássa a szavakat. A magyar *nagy* ~ *nagyságos* mellett lehetséges forma a *nagyságosságos*, például egy színpadi jelenetben, gúnyosan, vagy túlzott

alázatossággal ejtve. Hasonlók: *szép* ~ *szépséges*; *üdv* (elvont szó) ~ *üdvösség* stb.

A játszói szóképzés gyakran él a szönyujtás eszközeivel, nem azért, hogy új jelentést adjon a szónak, hanem hogy játékos kedvét belevigye a szóba és akusztikailag nyomósabb, újszerűbb, csillogóbb, csilingelőbb formát adjon az elköpött igének. Ilyen „nyujtott” szóalak a *suhanc* és a *labanc*. A nyujtott szóalakokról nálunk GOMBOCZ Zoltán írt tanulmányt. Példái: *birizgál* (bizgat), *hülinta* (hinta), *csirip-csup* (csip-csup), stb. A magyarban a toldalék hang: l, r + magánhangzók.

A németben egész külön analogiás rendszert alkotnak a nyujtott szóalakok, amikről Heinrich SCHRÖDER írt monografiát „Streckformen” címmel. Közös sajátosságuk, hogy a toldalék a szó belsejébe kerül (*schwänzeln* ~ *scharwenzeln*, *bauschi* ~ *bagaüschi*, *hunke* ~ *halünke*, *fister* ~ *filister*, *stranzen* ~ *strabanzen*), ha pedig a szó elejét toldjuk meg: a toldalék nem bír töszói-hangsúlyozó jelleggel; ebben különbözik a reduplikációtól, azért SCHRÖDER ezt a jelenséget *präduplikation*nak nevezi (*krambel* > *krambambel* > *krambam'buli*). Schröder 250 adatából nyilvánvaló, hogy az effajta szavak dialektális-affektív jellegűek és semmi köztük az irodalmi vagy a köznyelv szintelen szavaihoz. Nemcsak a hangalakjuk játékos, hanem a jelentésük is emotionalis körbe való: interjekciók, hangutánzók, beszédmodort, személyt gúnyolnak (*lawatschen* stb.) és általában pejoratív színezetűek. Újabb, 1500 utáni keletkezésük is arra vall, hogy a modern társas étellel közeli kapcsolatban vannak. SCHRÖDER (i. m. 252—260) részben fiziológiai, kiejtés-kényelmi okokkal magyarázza keletkezésüket, részben pedig a titkos nyelvek (Geheimsprache) analogiájára utal, amelyek játszói infixumokkal homályosítják el a szó hangalakját (*fuchs* ~ *fubuchs*) vagy halandzsa-szerű toldalékokat ragasztanak a szavak közé (du bist = *duhulefu bisthistlefest*). A magam részéről azt hiszem, ez a származtatás nem kielégitő. A titkos nyelv tudatos és racionális nyelvferdítés, a nyujtott szóalakoknál inkább esztétikai és érzelmi okok módosítják a szó hangtestét. A beszélő nem akar itt külön tolvajnyelvet csinálni, csupán játékos kedvvel és bizonyos akusztikai örömet iselve a játékban: formálja-testesíti a szót, ösztönszerűleg,

„nyújtja“ a mondanivalóját. A francia argot nyújtott szavai: *icigo, icicaille* (ici).

A szónyújtás lehet tisztán „természetes“ fejlődés eredménye is. A SCHRÖDER-említette példákon kívül: *geessen > gegessen*, ahol nyilvánvalóan akusztikai ösztön működött, hogy a hiatus kiküszöböltesse. Versben lehetséges a mesterséges ritmus-töltelék: *zurücke* (Goethe).

A játékos szótoldásra, „titkos“ nyelvre a magyarból is idézhetünk példákat. A diáknyelvből: *lébégy szibi vebes*.

A fonológiai képet nem zavarja még az olyan tréfás szókeverés sem, amely a gyermekjátékokból ismeretes és amelyet Arany is alkalmaz Jóka ördögében:

Turgudorgod mirgit forgogargagadtárgál.
Argadorgosorgom margarargagadtárgál?
Targakargarorgod hárgát korgomarga
Irginerget arga porgókorgolbarga!

*

A költészet ismeri az *expresszív szórövidítést* is. A mult század elején — hosszadalmas és versben nehezen értékesíthető szavaink reakciójaként — divatban volt a szavakat „gyökeikre“ lerövidíteni. Nyilván kellemeshangzásúnak, kecsességet, bájt kifejezőnek, a „parasztos“ beszéd-től eltérőnek érezték ezeket a formás és mesterkéltné új akusztikai benyomású szavakat, amelyek változatosságot vittek a megszokott ritmikus-hangsúlyos-melodikus kombinációkba. HELMECZI Mihály Értekezése „az úgynevezett újításokról a nyelvben“ dicsérettel említi föl a költői nyelvalkotásnak ezt a formáját: „Szórövidítés, hogy azon egy idea festésére rövid s hosszú szavaink legyenek“. Idézzünk néhányat ezek közül, amik ma már mosolyt keltenek, mert túlságosan éreztetik a nyelv fölött szuverén módon rendelkező nyeseöllöt: *bék, enyh, ét, kanyar, durc, két* (dubium), *alacs* (alacsony), *tajt, hábor* stb.

Nyilván akusztikai ösztön működött azokban a köznyelvi szórövidülésekben is, amikor a szónak — tekintet nélkül etimológiai szerkezetére, tehát a jelentéstől függetlenül — egy egész szótagja kiesett: *alkonyodat > alkonyat, okvetetlen > okvetlen*. Az utóbbi esetben a hangbeli elkülönítést jelentésbeli megoszlás is követte. Hasonló eset, mikor valaki — részben

a vizuális íráskép hatása alatt, de akusztikai rövidítés céljából is— *levelezőlap* helyett *levellap*-ot vagy *levlap*-ot mond. A beszélő szabadon bánik a szó hangtestével. Kurtit rajta, vagy megnyújtja aszerint, hogy expresszivitásra vagy ökönomiára van kedve...

Van a szórövidülésnek egy familiáris fajtája is, amikor kiejtésbeli lustaság, esetleg tréfás ökonomia vagy gúnyos tendencia csonkítja a szót. A lompos, udvariatlan beszédben a *Monsieur* > 'sjő lesz; a német közbeszéd lerövidíti a *guten Tag* köszöntést: 'ntag > 'tag; a diáknyelv elhagyja a szó fölösleges nyulványait (*Professeur* > *Prof*); a pohárköszöntő 'szállók az urnak' 'szolgálók' helyett; az *ásszolgálója* (sőt: *ásszua*) lehet egyenesen sértő is.

*

Nemcsak a szavak, a szón belül egyes hangok is megnyulhatnak, anélkül, hogy a szó jelentése megváltoznék vagy a szó elvesztené értelmét. IMRE SÁNDOR jelentékenyen hangnyújtásnak nevezi ezt a nyelvi tényt. Emphatikus ejtésben a hangsúlyos szó kezdő mássalhangzója megnyulik: *C'est dddésolant!*, *vvvoulez-vous bien vous taire! forrrmidable!* stb. A magyarban is: *szszenzációs!* *haszszontalan!* Gúnyosan ejtve: *filozoffiai, kitttünő!, hazaffy!*; indulattal: *nna! mondtam már!!* A megnyult mássalhangzó előtt megrövidül a magánhangzó; vagy fordítva, a nem-nyujtható rövid magánhangzó helyett a mellette levő mássalhangzót ejtjük hosszan, expresszív tendenciával: *Walld*, *soffort* (tréfás udvariassággal).

Érzelmes beszédben a latens mássalhangzó érvényesülésre juthat: *chut, zut*. Az emóció kiteljesíti a szó hangalakját és ez a teljesebb hangalak visszaül az emócióra.

A magánhangzónyújtás szintén kifejezhet érzelmeket. *Société des Naaations!*: gúnyos páthosz. *Moi?* hosszan ejtve expresszív. Sajnálkozó-jóindulatú-mentegetőző erősítése a mondanivalónak: „Ich kann nicht, verstehen Sie, ich *ka-a-ann* nicht“. A magyarban: *deehogy!* (erősebb tiltakozás); *tuudós* (némi iróniával); *jóóó!* (megfelelő melódiával: türelmetlen beleegyezés); *ééén?* (csodálkozó, haragos kérdés) stb. SZÉKELY Mózes, a Zátany szerzője beszélteti ilyen expresszív magánhangzónyújtással az egyik alakját: „Mi van Moisa? *Mi va-a-an!* (374. l.). Kiáltásoknál, utcai kikiáltók szájában is ter-

mészetellenesen megnyulhat a magánhangzó: *La Preeesse!*
Aaaz Est!

Van a magánhangzónyújtásnak egy attenuáló-eufemisztikus fajtája is, mikor a beszélő a bizonytalanság kifejezésére, az értelem letompítására alkalmazza a hezitáló hangnyújtást: *deee...* Indulatszónál: *öööö*, mikor valaki zavarában kerüli a szókimondást. A szónoki beszéd gyakran él a fölfüggesztő-előkészítő hangnyújtással a szavak végén. A legkisebb érzelmi rezdülés megbillenti a kvantitások egyensúlyát. Nagy különbség van a magánhangzó hosszúságában pl. egy ilyen dialógusnál: „Ééés?!“ — „És elutazott!“

Nyilvánvaló, hogy a magánhangzók hosszúsága nincs kategorikusan megállapítva a nyelvben. Csak a normális hosszúság mértéke állandó, egyébként a legtöbb esetben nyújtható a magánhangzó, mint a harmonika, ha érzelmet tudunk kifejnyöngés. Az *o* hangról azonban fonológiai értékkel bírhat a hosszúság: *kor* és *kór*, *por* és *pór*; *gólya* nem ejthető rövid magánhangzóval.

*

Versben a költők kihasználhatják a variációnak azt a lehetőségét, hogy a magyar nyelv sok esetben nem tesz fonológiai különbséget hosszú és rövid magánhangzó között. HELMECZI idézi az *örülök* és *örülök* alakok variálását, amely „a 'metrum' s numerusz végett“ történik. (Örülök': már más szó.) Hosszú szótag hiányában az *a* névelő hosszúnak vehető a mértékes verselésben. Ez még természetes volt KAZINCZY idejében, amikor az *a* (az) névelő még asszimilálódott az utána következő mássalhangzóhoz, amely ilyenformán hosszabb artikulációt kapott:

A te ernyődnek kies alkonyában...

De VÖRÖSMARTYNÁL már poetica licentia az *a* névelő hosszúsága. Még inkább mesterséges a három rövid szótag elhelyezése a daktilus kereteiben, amin az első szótag hangsúlyja sem sokat segít:

Kadosa, hogy hallá riadozni vezére szavával
A harsány kürtöt...

A névelőnek, vagy a szókezdő rövid szótagnak ez a kisebbmértékű meghosszabbítása mindenesetre kiemeli akusztikai-

lag is a verses beszédet a mindennapiság modorából. Maurice GRAMMONT, a francia verselésnek klasszikus monografia-írója, megemlékezik arról, hogy néha olyan szótagok (magánhangzók) is, amelyek egyébként alig nyújthatók, a szórend és verssor exponált helyére jutva önkénytelenül megnyulnak, hogy alkalmazkodjanak a ritmus lüktetéséhez. Ebben a sorban:

Il était nu comme Eve à son premier péché —

a *nu* szó rövid, a hangsúly ellenére is. De ugyanaz a szó nagyobb nyomatókot kap és hosszabb lesz a következő versben:

Nu comme un plat d'argent, n u comme un mur d'église.

Metrikus, tehát akusztikai-expresszív okokra vezetnek vissza némely szótagváltozást. Így pl. a görög nyelvben némely hosszúszótag keletkezését, amely akkor jött létre, amikor a nyelv — állítólag (SAUSSURE) — el akarta kerülni négy rövid szótag egymásutánját: **θεόδοτος* helyett *θεόδοτος* képzett alak, a *γλυκύτερος* stb. analógiája ellenére. A magyar nyelv ilyen ritmikai aggályokat nem ismer (*kutyafejű, babaruha*).

*

A hangzónyújtásnak ellentétje a hangzórövidítés. Ez is lehet expresszív.

Metrikai okok magyarázzák a magánhangzó teljes elhagyását a francia versben az *encore* ~ *encor* szónál. Ez nem jelent eltérést a szó normális ejtésétől, csupán ortografikus különösségre utal. De a versben érezzük a néma *e* eltűnését és egyuttal azt is, hogy a vers magasabb ritmikai egységének érdekében történt a változás. Ilyenmódon a szó beilleszkedik az egész versnek normálistól-eltérő hangkomplexumába.

A parancsoló melódia és hangsúly gyakran lerövidíti a magánhangzókat. A *non!* magánhangzója rövidebb lehet mint a *nonchalance* o-ja. A németben: *Jaaa!* (türelmetlen, de elnéző igenlés); *Ja!* (rövid hangon, nyers helybenhagyása a dolognak). A magyarban a normálisnál rövidebb lehet a magánhangzó az ilyen szavakban: *Le! E!* (bosszúság indulatszava). A vezényszó keményen és röviden pattog.

b) Qualitativ hangváltoztatás.

Eligit hanc formam verbi, qua facta modeste
Non superinfundat nubem, sed nube remota.
Inducet solem.

Geoffroi de Vinsauf (XIII. sz.).

Mélyebben benyulnak a nyelv akusztikai rendszerébe azok az esetek, amikor a szó hangalakja minőségileg megváltozik, a jelentés állandósága mellett kiterjesztve a fonologia megszokott kereteit, de egyuttal kifejezve bizonyos szituációt, a beszélő állásfoglalását, vagy érzelmeit.

Marcel SCHWOB írja VILLON csavargó-társaságáról, hogy különböző neveken nevezték egymást, sértés módjára ejtve a neveket. Ezt az ejtémódot, amelyet Schwob nem definiál közelebbről, bizonyára elsősorban a melódia jellemezte. De az emóció határozottan felismerhető deformációkat is hoz létre a kiejtésben. Mikor a francia Akadémiában Raymond POINCARÉ referált a Szótár készülő új kiadásának *ouvrier*-cikkéről, Clément VAUTEL a *Le Journal* 1930 júl. 1. számában kommentárt fűzött ehhez az irodalmi „eseményhez”. Többek között ezeket írta: „*Ouvrier* peut parfois se prononcer et même s'écrire *Overrier*... Il s'agit alors du travailleur qui ne travaille guère et qui attend la Révolution sociale pour ne plus travailler du tout”. Ez a kiejtémód nyilván csoportnyelvből való, de a köznyelv szempontjából több ennél: a kiejtés megváltoztatása egyszersmind az utánczott milieut is evokálja és ezzel módosítja a szó jelentését.

Az emocionális beszédnek egyéb hangváltoztatásai is lehetnek a franciában. Az *oui* ejtése „megvető” pejoratív mellékértelemmel: *ouais*. (= ä). A beszélő épúgy módosíthatja a mondat-melódiát, mint — a fonológiai lehetőségeken belül, sőt azon túl is — a szó fonetikai alakját, hogy kifejezzen vele valamiféle érzelmet.

A francia néma *e*-ket a pathetikus ejtés kihozza a latens állapotból. A magyarban még gyakoribbak a qualitativ hangváltoztatások. Egyes szavakban már szinte közhasználatúvá lett a normálistól eltérő ejtés. Familiáris beszédben — a körülményekhez képest — inkább egen-t mondunk, mint igen-t. Az *öcsém* alakpárja, pejoratív-lekicsinylő jelentésárnyalattal: *ecsém!* Általában az irodalmi írásnyelv hangjai mellett él egy

vele fonológiailag egyértékű hangrendszer. *Volt* helyett: *vót*, *holnap* helyett: *hónap*, stb. A németeknél is hasonló a helyzet: senki sem ejti az irott nyelvet, talán csak az idegenek, akik papírosról tanulták.

Emocionális, magasabb hangnívón való ejtés természet-szerűleg emeli a hang színét. Így lesz *a*-ból nyílt *ä*: *hüllätlan!* *güzember!* Tréfás-haragos beszédben inkább *bärätom*-ot mon-dunk, mint *barätom*-ot. Egy ilyen „variáns“ már fixirozódott is a pesti beszédben: *barétom!* Mennél megbotránkozóbb a beszélő hangja, annál inkább eltolódik az *a* ejtése a *e* irányában. (Ez az ejtés nemcsak fiziológiai szükséglet, hanem szándékos tor-zítás is, az érzelem éreztetése hangváltoztatással.) Hasonló mondható a harsány vezényszavakról, amelyek nem is ejthe-tők illabiális magánhangzókkal: *kányarodj!* Az utcai kikiáltók *az Est-et*, *Ujság*-ot mondanak.

*

Nagy szerepe van a hangváltoztatásban a *d i v a* tnak is. A felsőbb rétegek, „nagytekintélyű emberek“ ejtése közhasz-nálatuvá lesz. Amit a németek „Leutnantston“-nak nevez-nek: nemcsak a beszédmodorra, mondatmelódiára, hanem az artikulációra is vonatkozik. Ilyen ismert jelenség a francia nyelvtörténetben a dentális *r* háttérbe szorulása a gutturális *r*-rel szemben. Ez a hangváltozás Párisból indult ki, de déli irányban nem tudta meghódítani az egész francia nyelvterület-et. Ennek a raccsolásnak, amely nálunk sem ismeretlen és egy- időben az előkelőség jele volt, magyarázata ugyanaz, mint bármely divaté: önmagában véve jelentőség nélküli, de mégis expresszív válik, mert egy bizonyos társadalmi réteghez való tartozásnak szimboluma lesz. Volt idő a francia nyelvtörténet-ben, amikor divatossá lett a szóközépi *r*-et *s*-nek ejteni. Így keletkeztek a párisi 16. századi ejtésből a mai francia nyelv *chaire* > *chaise* és *bericles* > *besicles* szavai. SAUSSURE egyéni, improvizáció elterjedésével magyarázza a *honos* > *honor* hangváltozást, amely ma már természetesen semmi-féle expresszív jelleggel nem bír. A politikai vezető réteg nem mindig lép föl nyelvszabályozó módon. A mai demokratikus Franciaországban ennek épen az ellenkezője történik: a mű-veltek az argot és az apachenyelv ejtését tanulják el, sőt fitogtatják...

Divatos ejtés a magyarban az idegen szavakat idegen-szerűen artikulálni. Vannak affektáló külföldieskedők, akik állandóan *klásszika-filológiáról* beszélnek, *Kázinocy-t* emlegetik, *kászinóba* járnak és az *Akadémiá-t* nyílt *a*-val aposztrofálják.

A kiejtés — függetlenül a divattól is — mindig bizonyos fokig egyéni, sőt néha egyénieskedő. Maurice BEDEL regényében (Jérôme, XIV) mondja a hősnő: „... j'aime votre cravate, la façon dont vous prononcez les r...”

Lehetne arra gondolni, hogy az úgynevezett hangváltások egy részét egyéni kezdeményezésű, expresszív-divatos ejtésre vezessük vissza. Anyanyelvünkön kevésbé észrevehető a hangváltások, de aki idegen nyelvet figyel meg, könnyen meggyőződhetik, hogy a nyelvtanból, helyesírásból tanult normától kezd eltérni a kiejtés. Párisban a háború óta megfigyelhető a szövégek zöngétlenülése, ami a szövégi hangok bizonytalanabb artikulációját hozza magával: *sen(s)*, *réguliè(re)*, *sympath(ie)*. Lehet, hogy ennek a divatnak megszibbenő következményei lesznek a francia hangrendszerben. A zöngétlen *suttogás* egyébként maga is egyik neme a kvalitatív hangváltoztatásnak: önmagában véve kifejezhet különböző érzelmeket.

*

Az idealisztikus nyelvtudomány ma már azzal a megfontolással nézi a hangváltozásokat, hogy azok nem „természetes” eredményei értelmetlenül működő fiziológiai törvényeknek, hanem bennük a tudatos nyelvhasználat is megnyilatkozik. Hangváltozás csak ott jöhet létre, ahol az új ejtés „divatossá” válik, ahol az uralkodó és szokásalkotó osztály nem szegül ellene a változtatásnak. Ez a változtatás pedig maga is lelki motivumokra vezethető vissza (emocionális-gyors beszéd, tempó-változás, hanyag artikuláció, hangsúlybeli és melódikus hatások, amik szintén érzelmi állapotoktól, vagy pláne jelentés-kifejező szándékoktól függenek). Hans NAUMANN, aki VOSSLER elvei nyomán kísérletet tett a német nyelvtörténet szellemtörténeti megírására, azzal az alaptétellel kezdi áttekintését, hogy nincs hangtörvény, amely ne gyökerzene mélyen valami lelkiességben. VOSSLER egy másik tanítványa, Eugen LERCH egy szellemes tanulmányában utal számos olyan példára, amelyek a hangváltozásokat egyenesen a társadalomtörténet és a művelődéstörténet körébe utalják.

A szóvégi *r* általános elnémulását (14. sz.) a 17. században egy tudatos reintegráció ellensúlyozza, aminek eredménye a *fier*, *cher*, *avoir* stb. teljes ejtésű alakok, a *Monsieur* magánhangzós végződésével szemben. Nyilván emocionális motívumok folytak be a nyelvfejlődésbe, amikor az emelkedettebb stílusréteg absztrakt szavai (*honneur*, *amour*, *bonheur*) vagy a latin *doc-teur* (12. sz.) megtartották végződésüket. VAUGELAS még semmi kifogást nem emel a *couri(r)* ejtés ellen (I, 328). A *diable* szó megtartotta szókezdő dentálisát a *diurnum* > *jour* hangtörvény ellenére is, mert a szó a korrekt ejtésű egyházi szókincsből való... LERCH szintén az előkelő osztály divat-alkotó korrektúrájának tartja, hogy sok esetben zöngétlen mássalhangzó előtt megmaradt az *s*: *juste*, *chaste*, *esprit* (v. ö. ellenben *teste* > *tête* stb.). A tizenhatodik századi francia műszavak szókezdő *st*, *sp* hangcsoportja bizonyos esetekben ejtéskönnyítő előzékhangot kapott: *spione* > *espion*, *stampa* > *estampe*. Megmaradtak azonban eredeti formájukban a *spirituel*, *stupide* stb. szavak; LERCH szerint azért, mert az olasz szavakat az udvari dámák, a latin tudós átvételeket pedig a klasszikus pontosságú humanisták vették át... A különböző társadalmi rétegek tehát, esztétikai-lelki okokból, belejátszanak a hangfejlődésbe. A vulgáris francia beszéd ma is csinál ilyen alakokat, mint *escandale*, *estation* és a mai olaszban van „in iscuola“, az irodalmi *scuola* mellett (a magyarban szintén *iskola* alakot találunk). LERCH úgy magyarázza ezt a jelenséget, hogy már a vulgáris latinban megvolt a prostatikus magánhangzó, de az egyes román nyelvek — a klasszikus latin hatása alatt — tudatosan és felülről lefelé való elterjedéssel kiküszöbölték. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy ugyanaz a hangváltozás (pl. *sc* > *esc*) bármikor és bárhol létrejöhet fiziológiai alapon, ahhoz azonban, hogy törvényszerű hangváltozás legyen belőle, társadalmi és tudatos tényezők hozzájárulása szükséges. Ez a tudatosság nyilatkozik meg a „túlkorrigált“ alakokban, amikor ott is visszaállít az előkelő ejtés valami vélt „szabályos“ alakot, ahol ilyen sohasem létezett, mint például az olasz *storia* (*istoria* < *historia* helyett) vagy a *stimare* (lat. *aestimare*) esetében történt. Ilyen „túlkorrigált“ alak a magyar *páholy* (< *páho* < *Bauhaus*).

Az urhatnám-tudóskodó „nyelvérzék“ megakasztja a

hangváltozások terjedését, vagy analogiás alakokat teremt. Az ejtémódok között érzelmi valeur-külömbiségek vannak: a kialakulóban levő hangváltozás eleinte visszatetszést kelt és nem tesz „elegáns“ benyomást... A hangváltozások úgy látszik leggyakrabban a felsőbb társadalmi rétegekből indulnak ki.

A hangtörvények mechanisztikus elképzelésének helyébe emberi magyarázatot lehet állítani és semmiképen sem tartható fenn az a régi tétel, hogy a történelmi fejlődésben vak erők szeszélyes játéka érvényesül... Lehet, hogy Magyarország politikai és társadalmi egysége, a nemesség ejtésének domináló és korrigáló hatása mutatkozik abban a tényben, hogy nyelvünkben nincsenek nagy dialektális eltérések. A kulturális centrumoknak mindenestre normatív-kodifikáló szerepük van a kiejtés terén is. A nagyszámú és egymástól erősen elütő német nyelvjárásoknak párhuzamos jelensége a németiség politikai, geográfiai és kulturális megoszlása. Állami helyzet és nyelvtörténet viszonyára vonatkozólag több korrelációra mutat rá Hans NAUMANN.

*

Van a hangváltozásnak egy játszói fajtája is, amely szintén expresszív. A felnőttek, ha gyermekekhez beszélnek, önkénytelenül is utánozzák a gügyögő artikulációt. Tréfás beszédben megértjük az ilyenfajta mondatot: *küszünüm szüpn, nügün jül*... A magyar nyelvben lehetséges a nyelvtréfának az a módja is, amikor az író például úgy állítja össze szövegét, hogy csupa *k*-val kezdődő szó, vagy *ö* magánhangzó legyen benne. A debreceni VÁRJAS János *e*-hangokból álló elégiájával (1755) tette magát hírhedté.

A kvalitatív hangváltoztatások körébe kell sorolnunk a nyelvjárási különbségek tudatos, vagy öntudatlan eszközül való felhasználását is. Klasszikus korok egyformásítják kiejtésben is a nyelvet (MALHERBE), a romantikus törekvések pedig (barok, Strum und Drang, romantizmus) a nyelvjárási különbségeket kultiváljuk szinte programszerűleg.

A közbeszéddel szemben a nyelvjárás fonetikai rendszere expresszív hatású: földézi valamely vidék hangulatát, behelyezi a beszélőt egy bizonyos társadalmi vagy geográfiai milieube, esetleg emlékeket asszociál a hallgatóban, vagy ta-

lán jelentés-nélküli, tisztán-akusztikai gyönyörűséget ébreszt benne. Reám például olyan hatással vannak BABITS Mihálynak literátus gondossággal versbe-illesztett tájszavai (*zsufa, kenderice, zsering*; v. ö. Versenyt az esztendőkkel, 1933), mintha mesterségesen gyártott, értelmetlen, de kellemes és költői szavakat hallanék.* Van, akinek tetszik a hannoveri német dialektus selypítése, van aki úgy érzi, „legszebben“ az erdélyiek beszélnek magyarul. Ez az esztétikai ítélet nem vonatkozik azokra a mozzanatokra, amiket „nyelvszépség“ címén szoktak emlegetni, hanem kizárólagosan az illető tájnyelv melódikus-artikulációs modorát illeti. A poroszt nemcsak dialektusáról, hanem artikulációjáról is, egész beszédmodoráról meg lehet ismerni... Egészen bizonyos, hogy ebből a szempontból a pesti beszéd színtelenebb, egyhangubb, mint például a dunántúli ejtés, amely az *e* és *ë* megkülönböztetésével sok variációt és elevenséget visz a nyelvbe.

A művelt köznyelvnek rendelkezésére állanak a nyelvjárási eltérések: élhet velük, mint stilisztikai eszközzel. Leo SPITZER írja: „A dialektusbeli kiejtés a szónak és az általa kifejezett tartalomnak több realitást kölcsönöz, mint az irodalmi alak... Néha minimális nyelvjárásbeli hangkülönbségek lényeges hangulatváltozást idéznek elő a szóban“.

* Az emocionális szempontok alapján végzett nyelvvizsgálat — amely a terminus könnyebbsége miatt nevezi magát „nyelvesztétikának“ (v. ö. Laziczius Gy., NyK 1935:181 és E. Setälä, Journal de la Soc. F.-Ou, v. ö. Minerva 1922:93) — azzal a ténnyel is számolni kénytelen, hogy egy nyelvi formának hatása független lehet a nyelvtörténeti előzményektől. A dialektológia pl. kimutathatja, hogy Ady Endrének egy szava nem eredeti alkotás, hanem felkisi szó: az olvasóra — aki nem rendelkezik tájnyelvi vagy nyelvtörténeti ismeretekkel — a furcsa szó mégis azt a benyomást fogja tenni, hogy maga a költő teremtette. Maga az a körülmény, hogy Ady egy morfológiailag különös és az irodalmi nyelvben nem ismeretes szót kiragad a népnyelvből: az „esztétikai“ szükséglet kielégítését jelenti a költő részéről. (V. ö. Techert József, Magyar Nyelv 1936:244. és Bakó Elemér, uo. 1939:39.) Hogy a nép — formailag, de nem a szó lelkiségét tekintve — sokszor megelőzi a nyelvújítást, arra példa a „szörnyeteg“ szó, amelyről Szily 1902-ben még azt állította, hogy Baróti Szabó alkotása, 1908-ban pedig már megjegyzi róla: „aligha B. alkotta; sok helyen ismeretes népies szó.“ Ki gondolná, hogy a „szörnyeteg“-szavakat és mesterkélt költői fáragványokat a népnél kell keresni?

Nem lehet szándékunk itt ismételni mindazt — példák-
kal együtt — amit a stilisztikák a tájszólás jellemzésére föl-
hozni szoktak. Csak be akarjuk illeszteni a dialektus tudatos
használatát az expresszív hangváltoztatások jelenségei közé.
Ez a tudatos stílus eszköz csak úgy lehetséges, ha a dialektusi
forma ösztönszerűleg is expresszív hatást vált ki. Ez az
expresszivitás kizárólag akusztikai mozzanatokhoz kapcsoló-
dik. Természetesen nemzetenként és nyelvenként különböző
a dialektus és az irodalmi kiejtés viszonya. Franciaországban
oly erős a nyelvi centralizmus, hogy például a délfraancia
artikuláció állandóan mint komikai attrakció szerepel a szín-
padokon. Viszont bizonyos társadalmi milieuban — diákok
vagy írók, művészek körében — megértésre talál vagy esetleg
föl sem tűnik a párisi argot egynémely kiejtésbeli különleges-
sége, mint például a „Montparnasse” szónak zárt hangzókkal
való ejtése. Az „accent” általában mosolyt kelt a francia hi-
vatalos világban, vagy szónoklatoknál. A német nyelvközség
itt is, mint a szellemi és politikai élet minden ágában, nagyobb
megoszlást mutat. A dialektus nem szégyen. Sőt vannak elő-
adók, akik egyenesen tüntetnek hannoveri-finomkodó, vagy
osztrák-hanyag dialektusukkal. Politikai, választókhöz intézett
beszédekben a szónok épen azzal ér el hatást, hogy a hallga-
tóság megszokott fonetizmusát használja.

Expresszív szempontból nagy különbség választja el a
köznyelvi-irodalmi ejtést a tájszólástól, az „uri” ember beszé-
dét a falusiakétól. Egyik árnyalatát ennek a különbségnek
kitűnően jellemzi JÓKAI:

...fenn a szénás-szekér tetején egy tízesztendős gyermek ül...
hatalmasokat kongat a hat ökörnek, neveiken szólongatva őket; azzal
a torokba fojtott kásás hanggal, a mit csak a paraszt
tud; s a mit el kell tanulni tőle, ha az ember azt akarja, hogy az
ökör megértse: „Csákkó ne!” — „Pirók ne!” — „Csálé hó!” — „Hajsz
ne hó!” Mert ha nem ilyen h ö r ö g e t v e szólnak az ökörhöz, még
azt hiszi, valami úr ül a szekéren s nem fogadja a szót.“

Magyarországon bizonyos fokig elegáns a provinciális
ejtés. Természetesen sok függ a situációtól is: ünnepélyes
akadémiai szónoklatban, templomi prédikációban nem lehet el-
térni az irodalmi ejtéstől. A színtelen-ízetlen pesti kiejtés vi-
szont semmiesetre sem ébreszt arisztokratikus asszociációkat.
De egy kis palóc íz a beszédben, vagy a zárt ě-k hangsú-

lyozása: agrár-gentry reminiscenciákat kelt. Ismertem ál-gentryt, aki elég jól utánozta a palócos ejtést, de közbe-közbe meglepedkezett róla és előbújtatta gyökértelen mivoltát. Van-
nak viszont értelmiségbeliek, akik paraszti környezetből ki-
emelkedve aggódva ügyelnek, hogy el ne térjenek a pesti-
irodalmi ejtéstől... Tulajdonképpen ezen a téren is lehetne két-
nyelvűségről beszélni. Szegediek, akik maguk között ő-ző
dialektussal élnek, ha pesti ember kerül a társaságukba, igye-
keznek pestiesen ejteni a szavakat.

Az affektus sokszor ösztönszerűleg megváltoztatja vala-
kinek a dialektusát. Ilyenkor fölszínre jönnek a tudatalatti
nyelvi asszociációk. Franz WERFEL írja egyik hőséről (Der
Abituriententag, 1928: 306): „Er wunderte sich ferner, dass der
Chef fast übertrieben in jene Mundart verfiel, die er gewöhn-
lich unterdrückte und nur in erregten oder ärgerlichen Mo-
menten annahm. Es war ein nasales, leichtwienerisches Beam-
ten- und Edelmannsdeutsch, das, aus nervöser Flucht begrif-
fen, zierlich und tückisch zugleich über die Worte hintanzte.
Sebastian verfiel in diese vater-erebte Manier, wenn er Ver-
legenheit oder Anteilnahme verbergen wollte“.

*

Mindezeknél az eseteknél, akár kvalitatív, akár quanti-
tatív hangváltoztatásról van szó, lehet tudatos a folyamat és
lehet tudattalan. Ha tudatos, a változtatás eszköze nyelvi
formativum szerepét tölti be. Ha tudattalan, akkor az „image
verbale“, a hangalak lelki képe nem változik a beszélőben,
csupán a hallgató veheti észre a számára ilyen módon expresz-
zív artikulációt. A debreceni ember például nem tudja önma-
gáról, hogy diftongizálva-melódikusan ejti *a*, *é*, *ó*, *ü* magán-
hangzókat, de a budapesti ember előtt érzelmesnek, kifeje-
zőnek, a köznapinál finomabbnak tűnik föl ez a beszédmodor.

Vidéki, nem-literátus emberek viszont az „irodalmi“, vagy
a „szintelen“ ejtésmodort érzik affektáltnak. Nincs is senki,
aki ezt az absztrakt, nem-létező nyelvi normát megvalósítaná
a kiejtésében. Mindenfajta beszéd tele van expresszív hang-
eltérésekkel. Külön irodalmi mozgalom szükséges ahhoz, hogy
a norma érvénysüljön bizonyos kereteken belül, mint például
a német „bühnendeutsche Aussprache“. A színész ezt igyek-
szik megközelíteni a színpadon, de előadás után, sörözés mel-

lett; komikusnak tartaná ezt az élethen-kívül-álló modort használni. Mindig kifejező hangváltoztatással beszélünk. A konvencionális norma csak papirosan létezik.

Az archaizáló alak szintén egyik esete a hangváltoztatásnak. Aki régies hangformákat használ, az tudatosan keres expresszív eszközöket. (Ez az expresszivitás-kereső ösztön sokszor megelégszik a helyesírás régiességével.)

Az idegen szavak akusztikai magyarosítása szintén egyik fajtája az expresszív törekvéseknek. A beszélő ösztönszerűleg magyarosít. Előbb a melódiát, aztán a hangsúlyt, végül az idegen szó egész hangalakját. A *jus*-ból *juss* lesz: népies szó, rá sem ismer a latin műveltségű idegen. Ki hinné, hogy a *sinkófal* a latin *syncopare* magyaros alakja? A magyar nyelvösztön, amely magyarább minden puristánál: különbséget tesz az idegenszerűségek között. A latinos hangalakot közel érzi a magyar akusztikához és ezért német-francia jövevényszavainkat úgy „magyarosítja“, hogy latinizálja őket: *pédant* > *pedáns*; *Manschette* > *mancsetta*.

A magyarosításnak ellenkezője: az idegenszerű akusztikai hatások keresése, amit a kulturális befolyásoknak erősen kitett „pesti nyelv“ kedvel. Ez a „jassz“-argot tréfás fordításokkal idegenszerűsíti a közkeletű-effektív szavakat, szlávós mássalhangzó-torlódásokat hoz létre a szó elején (bolha > *blohi*), zsidós vagy tótos képzőket ragaszt (*potyesz*; *lityi*, *omnicsek*, *rendicsek*), francia kiejtést ad a magyar betűknek (*lizsé*) vagy egészen új szót gyárt, leggyakrabban a pejorativ-rokonszenves tót szavak hanganalógiájára (*dranyi* = tanító).

Az idegenszerűség keresése egyébként szintén fontos tényező a nyelvfejlődésben és az expresszivitásra való ösztönszerű törekvésben. Irodalomban és közbeszédben ez magyarozza az idegen szavak, személynevek kultuszát, idegen képzők (*sétifikál*) befogadását. Elsősorban stilisztikai probléma ez és a stilisztikán belül hangesztétikai: az író, a beszélő tudatosan változtat a nyelv megszokott hangkarakterén, új kombinációkat hoz be a nyelvbe, hogy színesítse, harmoniákkal, diszsonanciákkal tarkítsa a meglévő akusztikai készletet. A magyaros hangcsopórtosításokat megszakítja az idegen hangtest, amely épen idegenségénél fogva alkalmas arra, hogy milieut idézzen föl, kort jellemezzen, komikus, vagy szentimentális hatásokat érjen el. Az idegen hangkombinációhoz mindig fűződik vala-

mi érzelmi elem, ami lehetővé teszi pejoratív és amelioratív jelentések keletkezését. Így magyarázhatók az olyan pesti szavak, mint *Rókusz*, *bakusz*, *Márkus* Emilia, *kapucinus*, *kórus* stb. Az akusztikai idegenszerűségek tehát végeredményben gazdagítják a nyelvet. Csak egy irodalmi példát idézzünk, az Énekek énekének fordítását, amely nyilván néphez szóló szöveg akar lenni és amelynek idegen szépségeit barbár dolog lenni kiirtani:

... *mirhától* és *tömjéntől* illatos,
a *patikárus*nak minden jóillatú porától.
... és a te beszéded kedves,
mint a *pomagránátnak* darabja
... *Nárdus* és sáfrány, jóillatú nád és fahéj ...
A *mandagórák* illatoznak ...
... az ezer *siklus*, Salamon, tiéd legyen ...

(Károli Gáspár ford.)

A makaronikus költészet tipikus megnyilatkozása annak, hogy az egynyelven-belül-maradás mennyire nem elégíti ki a humort kereső irodalmat.

Az akusztikai hatás keresés rovatába tartozik még a nyelvújítás szavainak kultusza is. Olyasvalami ez, mint az idegenszó-alkalmazás: az új, szokatlan, meglepő hangkombinációkat hozó nyelvújítási szó igen alkalmas keverőszín a stílusművész palettáján. Ha túloz vele és pl. a köznyelvi képzőket nyelvújításiakkal helyettesíti (*ironc*, *költönc*): a nyelvkomikum terére lép és humort, gúnyt fejez ki. Bármennyire is szokatlan és nyelvkomikumra alkalmas a nyelvújítás egynemű alkotása, a nyelvújítók kitűnő akusztikai ösztöne mellett bizonyít, hogy utólag igazolni lehetett sok „csinált” szó régebbi meglétét magyar helységnevekkel (*Alap*, *Bura* stb.).

*

A kvalitatív-expresszív hangváltozás kereteibe kell sorolnunk a normálistól eltérő beszéd eseteit is: a „pösze” ejtémódot, a dadogást, hebegést, az aphasia különböző formáit, a süketek hibás dinamikáját, az *r* kiejtésének nehézségeit gyermekeknél, a „lázás” beszédet, a „náthás” vagy „rekedt” artikulációkat. Mindezek posztexpresszívek annyiban, hogy utólag visszakövetkeztethetünk belőlük a beszélő testi-lelki állapotára, de öntudatlanul expresszívek is, mert — a kifeje-

zódés akarata és célja nélkül — híven és szükségszerűen tükrözik a beszéd mélyebb alépítményeit.

c) Formatív hangváltoztatás.

Csak az a mély és szent igazság,
Amit magába rejt a lélek,
Idétlen semmi, játszi hívság,
Amit leirok, elbeszélék . . .
Rendelteték, hogy dalba sirja
Néhány szegény bolond a lelkét
És hogy úgy sirja mindig dalba,
Hogy soha, soha meg ne fejték . . .
Világrontó nyilatkozásnak
Égből lopott lángjától égek! . . .
. . . S miket leirok, elpanaszlok —
Csak szóba ömlő semmiségek! . . .
(Ady, Még egyszer 1903.).

A szóhangtest megváltoztatásának még két „kifejező” esete ismeretes: az *ablaut* és az úgynevezett *expresszív nazalizáció*. Mindkettőnek nyelvtani funkció-szerpe lehet bizonyos nyelvekben.

Az *ablautot* belső flexiónak is nevezik: a tőhangzó megváltoztatásával a ragozás vagy a képzés különböző kategóriáit fejezheti ki a nyelv. Suffixumok vagy praefixumok helyett: a hangmetaforával rokon jelenség. De túlmegy azon a fokon, amit a hangmetafora jelez (f. *cahin-caha*), túlmegy az intenzitás-külömbiségeken, vagy a hangjátékon, amelyet a hangfestő-szavak *l'art pour l'art* kedvelnek (*piŋpatŋpuff, bimbam-bum*).

*

Az *ablaut*-ra vonatkozólag nem akarunk itt nyelvtörténeti szempontból semmi újat mondani, Hermann HIRT monografiája és H. SCHRÖDER tanulmányai után, amelyek a kérdés egész irodalmát és adatanyagát felölelik. Témánkhoz azonban igen érdekes adalékot szolgáltat maga az a tény, hogy belső flexió lehetséges. Nyilvánvaló, hogy az „indogermán” nyelvi gondolkozás számára bizonyos *ablaut* sor etimologiai összetartozását nemcsak hogy nem bontja meg, hanem ellenkezőleg: létrehozza a belső hangváltakozás. *Binden, band, Bände, Bund; faire, fit, fera, font, fasse; nubes, nebula; humanus, homo; ιδεῖν, εἶδος, οἶδα*: a német, francia, latin, illetőleg görög tudatban egy-egy asszociációs sort alkotnak, a hangok

mintegy fonológiai rokonságban állanak egymással. A finnugor gondolkozás és hangfantázia számára elképzelhetetlen a hangmetaforának ily módon való kiterjesztése. *Ver, varr, vár*, vagy *úr, ír, orr*: egymástól legtávolabb álló szavak a magyar nyelvben. A mai német nyelv ezzel szemben többesszámot, igeidőket, vagy egyéb grammatikai kategóriákat (ige ~ névszó) „fejez ki” a tőhangzó megváltozásával.

Nincs kétség aziránt, hogy a mai német, vagy az ókori görög és latin nyelvállapotban az ablaut több az egyszerűen expresszív jelenségnél: egyenesen a funkció szerepét tölti be. Kérdés azonban, hogy történetileg miképpen áll a dolog. Ab ovo mondhatjuk, hogy az ablaut nem apriori jelentéskifejező, mert akkor valamennyi nyelvben léteznie kellene. (Ebben különbözik a hangmetaforától, amely generálisabb elterjedésű.) Hogy mennyire történelmi fejlemény, azt persze nem lehet kimutatni. Vannak esetek, amikor ismerjük az ablautos változás létrejöttét. A német $a > e$ változást egy i hatása okozza. Más esetekben asszimiláció is játszott közre, vagy a hangsúly adta meg a váltakozás föltételeit. Az ófranciában megvolt az ablautos belső ragozás (je *treuve*, nous *trouvons*), amit az analogia ma sem egyenlített ki; de ennek a jelenségnek pontosan ismerjük az okait (hangsúly), úgyhogy a grammatikai funkció itt csak utólagos. A történelmi magyarázat nélkül maradó esetek azonban többségben vannak.

A szinchronisztikus nyelvszemlélet számára nincs szükség az előzmények ismeretére: a megváltozott hang mindenestre jelentésváltozást asszociál és ha a kapcsolat hang és jelentés között csak utólagos és konvencionális, akkor is jelentéskifejező, mint ahogy jelentéskifejező a szó testén végbe menő egyéb hangváltozás: a praefixumok, infixumok és suffixumok jelenléte. Mindez azonban semmit sem bizonyít az ablaut ősi expresszivitása mellett. Azt sem lehet fölhozni, hogy az ablautsorban valami rendszeresség van. Ha vesszük a mai német nyelvállapotot (amely annyira modern fejlemény) előttünk van az igék infinitivusi, imperfectum, part. perf. alakjainak $e \sim i \sim a$ hangváltakozása. De ugyanakkor vannak $e \sim a \sim e$, $e \sim a \sim o$, $i \sim a \sim u$ ablautsorok is: semmi lehetőség olyanféle rendszerre, amilyent a hangmetaforánál láttunk.

A kérdés az expresszivitás szempontjából — mai állapotában — nem dönthető el. Mindenesetre figyelemre méltó

azonban, hogy az ablautsorok és a hangmetafora, valamint bizonyos hangutánzó sorozatok (*piff-paff-puff*) között hangbeli megegyezések vannak.

*

Az expresszív formativumok között szokták említeni a nazalizáció bizonyos eseteit. Ilyennek mindenekelőtt az úgynevezett nazális praesensek. A perfectumhoz viszonyítva a praesens-tő erősítő nazálist mutat föl: *λαμβάνω* (aor. *ἔλαβον*) *vinco* (vici), *jungo* (jugum), *tango* (tetigi, tactus), *rumpo* (rupi, ruptus): Az *-n-* infixum ma formatív, praesens-képző jelleggel bír, de valamikor lehetett tisztán erősítő, expresszív szótol-dalék.

Hogy ez a föltevés — az expresszív nazalizáció — elvben és gyakorlatban lehetséges, arra A. SAUVAGEOT hozott föl példákat. Aurélien Sauvageot *Sur quelques faits de nasalisation expressive* c. tanulmányában egy régi expresszív eljárás maradványának jelöli meg azokat az eseteket, amikor egy szó ragozásában, származékaiban, vagy rokonnyelvi változatain belül nazális alakok bukkannak föl. Említi az óizl. *stoekr* alak mellett a német *stinken* nazalizált formát, a *tragan* mellett a *trinken*-t. További ilyen alakpárok: ném. *schrecken* ~ angol to *shrink*; **dlon*, *longus* ~ *δολιχος*; *tief* ~ *Tümpel*. Ezeket az adatokat kiegészíthetjük azokkal a nagyszámú esetekkel, amikre PETZ Gedeon mutatott rá német jövevényszavainkkal kapcsolatban. Német nyelvjárások gyakran megtoldják a szót nazális járulékhanggal: *bajonett* > *bangenet* > m. *pan-ganét*. *Suhancár* szavunk is ilyen nazalizációs alak a *Schweizer*-ből. De előfordul a nazalizáció a német irodalmi nyelvben is: kfn. *sust* > *sunst* > *sonst*. A szláv eredetű *balafánt* (< *blawat*, EtSz.) a magyarban kapta nazális alakját.

A nazalizáció célja — SAUVAGEOT álláspontja szerint — valami intenzitás, frequentia, vagy jelentés-elkülönülés kifejezése. Hogy erre a célra mért alkalmas épen a nazalizáció, nem lehet eldönteni. Enélkül persze az egész jelenség egyszerű mechanikus-nyelvtörténeti tényné zsgorodik össze, aminek számtalan oka lehet (pl. az analogia). De az expresszivitás föltevése mellett szól az a körülmény, hogy egymástól távoli nyelvekben (indogermán ~ magyar) megvan az ilyenfajta nazalizáció: *szolongat*, *hajlong* (hajlog), *tátong* (tátog), *zajong* (zajog), *erenget* (ereget), *merenget* (mereget). Ezek a nazali-

zációk nem bírnak nyelvtani funkció jellegével, mint például a latin praesentiáknál (*rumpo ~ rupi*). Föltűnő mindenesetre, hogy főnevekben is előfordulnak: *ördög, domb, dörömb*. Ezek az alakok, ha nem is expresszívek, későbbi fejlemények (GOMBOCZ Zoltán szíves közlése). Ide vehetjük még azokat a többi eseteket, ahol a nazalizáció ma is élő lehetőség a magyarban, épen a hangutánzó, tehát expresszív szavakban: *zeng* (zúg), *bong* (búg), *leng* (lóg). Lehet, hogy az *n* igeképző analógiájára (pattan, robban) vezethető vissza mindez, de a kérdés akkor is eldöntetlen marad: mért van expresszív, akusztikailag és szemantikailag kiemelkedő hangulatuk ezeknek a nazális alakoknak. Berzsenyi Dániel, finom költői megérzéssel, nazalizált alakokat használ hangfestésre:

Amaz ijesztő boltoknál,
 Hol most baglyok huhongnak,
 S a rémítő nyílásoknál
 Száraz kórók suhognak...

(Szeged.)

Zolnai Béla.

BENYÁK BERNÁT ÉS A FRANCIA IRODALOM*

Benyák Bernát széleskörű irodalmi munkássága még alig talált méltatóra. Csupán egyetlen összefoglaló munka. Takáts Sándor könyve foglalkozik alaposabban a magyar tizennyolcadik századnak ezzel az érdekes egyéniségével, Benyák munkáinak jórésze még máig is kéziratban van, pedig szinte valamennyi érdekes bepillantást enged az egykorú magyar szellemi életbe.

Benyák irodalmi munkássága meglehetősen sokoldalú. Irt verseket, szindarabokat, pedagógiai és filozófiai értekezéseket, komoly szerepet játszik a magyar nyelvújítás történetében. Bennünket elsősorban az érdekel, hogy Benyák milyen kapcsolatban volt a francia szellemi élettel. Ha tudjuk azt, hogy Benyák Bernát munkásságának jelentős része a tizennyolcadik század utolsó két évtizedére esik, eleve valószínűnek tarthatjuk, hogy ő is, mint a korabeli magyar írók jórésze, valamilyen kapcsolatba került a francia műveltséggel. Valóban, több olyan munkája van, mely az első pillanatra elárulja, hogy francia minta után készült. Így magyarra fordítja Voltaire *Le siècle de Louis XIV* című munkájának a janzenizmusról szóló fejezetét, továbbá Brueys abbé *Diversités morales ou les amusements de la raison* című, pedagógiai célzatú könyvét. Többek közt francia hatást, mégpedig Racine *Athalie*-jének hatását találjuk Joas című iskoladramájában. Irt egy francia nyelvtant és a francia felvilágosodás filozófusainak ismeretét mutatja több munkája.

Benyák Bernát, a magyar felvilágosodás egyik érdekes képviselője, 1745-ben született Komáromban és 1829-ben halt meg, Selmecen. Irodalmi munkássága igen gazdag. Munkáinak száma felülmúlja a kétszázat, nagyobb részüket azonban szegénysége miatt nem adhatta ki. Több filozófiai munkát írt, azonkívül iskoladramákat, magyar és francia nyelvtant, verseket, stb. Eredeti munkáin kívül fordított is. Lelkesen munkálkodott a magyar nyelv fejlesztésén, ő tanította először magyar nyelven a filozófiát. Mint nyelvújító, szintén jelentős szerepet játszott.

* Részlet a szerző diszertációjából, mely az *Études Françaises* c. sorozatban jelenik meg.

Gondos nevelést kapott. Szülei nem elégedtek meg gyermekük iskoláztatásával, hanem otthon még zenére és francia nyelvre is taníttatták. Franciás műveltsége miatt fiatal tanár korában „elegáns gallus“-nak nevezték . . . Gimnáziumi tanulmányait a jezsuiták komáromi gimnáziumában kezdte meg. Tanárai nagyon szerették a szorgalmas, értelmes diákot és még tanulmányai bevégezése előtt felszólították, hogy lépjen be a jezsuita rendbe. Benyák nem érzett magában erre hivatást, de jezsuita tanáraitól mindig szeretettel és megbecsüléssel beszélt. A komáromi gimnáziumban már a magyar nyelvet is tanították, sőt az iskolajátékok során magyar színdarabokat adtak elő. Benyák maga írja, hogy többször szerepelt ezekben a színdarabokban. Itt kedvelte meg a színjátékot és gyermekkori emlékei bizonyára belejátszottak abba, hogy több iskoladramát írt. A gimnázium utolsó évfolyamát nem végezhette el Komáromban, mert 1763-ban óriási földrengés volt a városban, mely a jezsuiták épületeit is elpusztította. Sopronban tanult tovább, ott sajátította el alaposan a német nyelvet. A jezsuiták iskoláiban azonban nem tanítottak mennyiségtant és természettudományokat, ezért Benyákot szülei 1764-ben a piaristák váci gimnáziumába küldték. Itt különösen Paschgall, a szónoklat tanára volt nagy hatással rá, annyira, hogy elhatározta, belép a piarista rendbe. 1764 október 3-án Privigyén felvette a szerzetesi ruhát. Privigyén, a kegyesrend noviciátusában, tanult tovább. A noviciusokat Kátsor Keresztély tanította. Kátsor volt a francia nyelv tanára is, az ő érdeme, hogy Benyák elsajátította a francia nyelvet.

A piaristák a francia nyelv tanításával azt akarták elérni, hogy a jövőbeni tanárok megismerkedhessenek a francia pedagógiai irodalommal. A célt el is érték, az akkori piaristák jegyzeteiben, könyvrajstromaiban gyakran találkozzunk Bayle, Montaigne, Rousseau, Fénelon nevével. Sokan a piaristák közül francia főiskolákat látogattak. Tapasztalataikat azután írásban közölték az itthonmaradottakkal. Ha pedig egy külföldi pedagógiai könyv megjelent, azt elküldték az újoncok mesterének, aki ha azt jónak találta, ismertette a noviciusokkal. A piarista oktatás francia orientációját szépen bizonyítja az, hogy egyik rendfőnökük, Cörver János báró, francia nyelvű pedagógiai munkát írt.

Privigyén, ahol Benyák tanult, a pedagógiát szintén francia forrásművek alapján adták elő. T a k á t s Sándor még látta a novicius Benyák egyik pedagógiai jegyzetét, melynek *Az ifjúság szabad nevelése* volt a címe. A kéziratos jegyzet 1764-ből való és 36 fejezetből áll. Az előszóban Benyák tanára elmondja, hogy előadásában a párisi egyetemi előadások jegyzeteit is felhasználta. Többször hivatkozik korának neves francia pedagógusaira és a francia iskolákban szokásos módszerekre. Az előadónak így kétségtelen francia műveltségű embernek kellett lennie. T a k á t s feltevése szerint K á t s o r Keresztély lett volna ez, a francia nyelv-tanára. Az előadó tanítványainak figyelmét felhívja a Port-Royal-iskolák tankönyveire is. Így figyelmükbe ajánlja Charles Rollin és tanítványa Louis Crévier munkáit. Rollin (1661-1741) a Collège de France tanára volt, történeti munkáival tette híressé nevét. Pedagógiával is foglalkozott és a Port-Royal nevelési elveinek egyik lelkes hirdetője volt. Janzenista nézetei miatt állását veszítette. Fő munkája a *Traité des études* melyet a privigyei előadó többször is idéz. Louis Crévier (1693-1765) szintén a Port-Royal oktatási módszerének híve, Rollin tanítványa és barátja, aki többek közt egy *Remarques sur le Traité des études* című munkát is írt.

Nem véletlen, hogy a piarista tanár a janzenisták iskoláinak tantervét és tanítási módszerét ajánlja követendőnek. Mindkét nevelői felfogás szakít a jezsuiták retorikus módszerével, helyettük az életre akar előkészíteni. Ezért a halott szövegek tanulmányozásánál sokkal fontosabbnak tartja a tanulók természettudományos ismereteinek a szélesítését, továbbá a nemzeti nyelven való oktatást. A janzenisták és a piaristák így egyformán egy új műveltségi ideált képviselnek, mely még nem felvilágosodás, mert beilleszkedik a vallásos hagyományokba, de kétségtelenül megértőbb lesz a felvilágosodás eszméivel szemben.

Benyák franciás műveltségű tanárának hatása alatt már Privigyén hozzáfogott Rollin és Fénelon tanulmányozásához. Ugyancsak privigyei tanára hívta fel figyelmét a francia színműveltségre, különösen R a c i n e-ra. A francia nyelvvel és irodalommal mindenképp alaposan megismerkedhetett. Bizonyítják ezt műfordításai, továbbá kéziratban ma-

radt latin nyelvű francia nyelvtana, amelyet selmeci tartózkodása alatt, tehát 1806 körül írt. A kézirat címe: *Grammatica gallica, Filiis incliti regni Hungariae adcommodata*. Terjedelme 51 lap. Előszava, melyben forrásaira is hivatkozik, így szól:

PRAEFATIO.

Honoratissimis, ac charissimis Patriae filiis, animum ad discendam cultissimam, hodie florentissimamque Linguam Gallicam adplicantibus porrigo Grammaticam e fundamentis, quae ego dignitate, atque excellentia Sermonis Gallici inflammatus, ac una amore Patriae incensus, praelucentibus hoc in argumento eruditis lucubrationibus cl. virorum: D. Abbatis Mozin, D. Joannis Valentini Meidinger, et Cl. D. Peplier Hansi, concinnatam, ac genio, labioque Hungarico adcommodatam. Utere L. B. conatibus meis ad gloriam Dei, ad ornamentum Patriae, ad felicitatem tuam.

Satagebam ea doctrinae methodo tibi complacere, quae te ad cognitionem pretiosae ades Linguae facili et methodica via ducat, id folium curae hebeto, ut sonum, tonum et ipsam pronunciationem Litterarum ex ore vivi atque periti Magistri excipias. Vale.

Scribendam Schemnicli.

Tehát mint írja, a francia nyelv méltóságától és kiválóságától feltüzelve állította össze nyelvtanát. Forrásként három szerzőt említ. Mozin abbé, francia nyelvtaníró, több nyelvtan és szótár szerzője, 1771-től 1840-ig élt. Mozin egyik munkája a bécsi francia szótárirodalmat is befolyásolta. Valentin Johannes Meidinger szintén francia nyelvtanár. 1756-ban született Frankfurt a. M.-ban, ugyanott halt meg 1822-ben. Legismertebb munkája *Praktische Grammatik der französischen Sprache*. (Első kiadása 1783-ban jelent meg.) Meidinger könyvei nagyon elterjedtek voltak. Munkáit Bécsben is többször kiadták, sőt két magyar nyelvű átdolgozásáról is tudunk. Peplierről nem tudtam közelebbit megállapítani. Egyik munkáját Bécsben többször is kiadták.

Benyák nyelvtanának bécsi forrásai is jól mutatják, hogy a francia nyelv és műveltség magyarországi elterjedésében a bécsi francia kulturának jelentős szerepe volt. Az, hogy Benyák latinul írja nyelvtanát, egyáltalán nem meglepő. A magasabb oktatás nyelve a tizennyolcadik században nálunk még szinte kizárólag a latin volt. Egyébként Benyák nem is az egyetlen Magyarországon, aki latin nyelvű francia nyelvtant írt.

Benyák nyelvtana nem teljes, csak a névelők használatáig jutott el benne a szerző. Fejezet-címei, melyek a nyelvtan tartalmába is betekintést engednek a következők: I. Notitia Litterarum. II. Doctrina Articulorum. III. Exercitia adplicandorum articulorum definitorum. IV. Doctrina Articuli indefiniti. V. Doctrina Articuli Unitatis. VI. De adhibendo partitiva Articulo. VII. De adhibendo vel omittendo Articulo. Mint említettük, a nyelvtan latin nyelvű, de a példákat természetesen francia nyelven közli, magyar kommentárral. Közülök kettő különösen érdekelhet bennünket, az egyik: „J'ai lu le poème de la Religion, un ouvrage de Racine.“ A másik: „Les livres sont utiles, les bons livres, les livres allemans, les livres du Mr de Fénelon sont utiles.“ Ezek a példák igazolják, hogy Benyák tudomással bírt Fénelon és Louis Racine munkáiról.

A töredékes nyelvtannak sem Benyák munkásságában, sem a magyarországi francia tankönyvek között nincs különösebb jelentősége. Nekünk mégis fontos ez a mű, mert Benyák francia műveltségének egyik bizonyítéka.

*

Franciából fordított művei közül 1783-ban nyomtatásban is megjelent az *Okos elmének mulatozásai*. Eredetijét Brueys francia apát írta, amint ezt Benyák a munka toldalékjában külön is megmondja: „Kezemben vévén Brueys Apátúrnak ékes könyvetskéjét, mivel azt oly nagy böltsességgel, oly szép erköltsi állításokkal bővelkedni tapasztaltam, hogy akármí jeles okosságú, elméjű, 's méltóságú ember is különös figyelmezőssel, és gyönyörűséggel olvashassa, alkalmasnak lenni ítéltem, sok hasznos tanuságokra, melyekre ugy-is nagy szükségünk vagyon ma a' szörnyű romlotságnak közepette. Ezen tekintetből tehát haza nyelve tettem által, hogy mind az Atyák, mind az iffiak, kik a' francia nyelvet nem értik, e' drága könyvetskének olvasásából igaz, és gyökeres tökéletességet vegyenek szivekre.“ A továbbiakban arról beszél, hogy mily nagy nehézségei voltak a francia szöveg magyarra való fordítása közben. „Azonban minthogy megszorultam helle helle a' francia szóknak magyarázatjokban, ujjításra fakadnom kellett, mely ujjítások ne talántán hátra-maraszszák bölts Olvasóimnak figyelmetességeket, ime némünémü toldalékokat helyhesztetek

munkátskámnak farkára, hogy benne az új értelmű szókat rend szerént, 's ok-adással magyarázzam.“

David Augustin de Brueys 1640-ben született Aix-ben. Protestáns szülők gyermeke. Jogot, majd később theológiát tanult. Nevezetes Bossuet ellen írott *Entretiens sur l'Eucharistie* c. munkája. Bossuet azonban hamarosan megtéríti ellenfelét és Brueys 1682-ben nemcsak a katolikus vallásra tért át, hanem tollát is az ellenreformáció szolgálatába állította. Térítői működését XIV. Lajos is méltányolta, 1700-ban gazdag évjáraadékokat biztosított számára. Bossuet már előzőleg pappá szentelte. Brueys azonban nemcsak mint theológiai író játszott jelentős szerepet. Írt egy *Paraphrase sur l'art poétique* c. munkát is, mely 1684-ben jelent meg, nagy népszerűségét azonban vigjátékainak köszönhette. Vigjátékait — nyilván papi mivoltára való tekintettel — nem a saját, hanem barátja és munkatársa Jean Palaprat-nak neve alatt jelentette meg. Több darabot közösen írtak, így pl. a *Le Grondeur* címűt, de van több önálló darabja is, ezek közül a *L'Avocat Patelin* című volt a legnépszerűbb. Brueys színdarabjairól egy helyen Voltaire is megemlékezik, a következőket írja; „Dix volumes de controverse qu'a faits Brueys auraient laissé son nom dans l'oubli; mais la petite comédie du Grondeur, supérieure à toute les farces de Molière, et celle de L'Avocat Patelin, ancien monument de la vraie naïveté gauloise, qu'il rajeunit, le feront connaître, tant qu'il y aura en France un théâtre.“ Brueys 1723-ban, Montpellier-ben halt meg.

Benyák fordításának eredetije Brueys számos munkája közül nem más, mint a *Diversités morales ou les amusements de la raison* című. A 385. §-ból álló kis könyv érdekes átmenet az erkölccstan és illemkódex között. Az 1. §-ban a szerző körülbelül el is mondja miről lesz szó könyvében:

Le but de la morale est déclarer l'homme et de le rendre meilleur. Les avantages que nous retirons de son étude sont la douceur des moeurs, l'amour de la société, des règles de conduite, la modération dans les désirs et la connaissance de la valeur réelle et précise des choses.

Benyák fordítása jóval nehezkesebb, mint az eredeti, pedig az eredeti sem tartozik a francia stílusművészet kima-

gasló alkotásai közé. Benyák sokat küzködik a nyelvvel, különösen az elvont szavaknak találja meg nehezen a magyar párját. Sokszor kénytelen egy-egy francia szót több magyar szóval átültetni, máskor nem találja meg a francia szó helyes magyar megfelelőjét; ilyenkor fordítása csak megközelítőleg adja vissza az eredetét.

Ezek a nehézségek, melyekről egyébként Benyák könyve toldalékjában is panaszkodik, teljesen érthetők, a magyar nyelv a tizennyolcadik század végén még alig volt képes elvontabb kérdés szabatos tárgyalására. Benyák minden darabossága ellenére is haladást jelent ezen a téren, fordításában alig van idegen szó, így valóban elmondhatja könyvéről, hogy annak „tsupa magyar szavait idegenes szóval öszve nem szennyeztem“. Ezt természetesen csak úgy tudja megcsinálni, hogy új szavakat alkot, s ha egy-egy magyarítása ma már különösnek is látszik, mint például az, amikor a *constitution du peuple*-t a *község kénye*-nek, vagy a *l'histoire-t előbeszélő tudomány*-nak fordítja. Néha egészen új magyarázatot ad a francia szónak, például a *tsudanézések* = *spectacles*, vagy *emberség-tudás* = *politesse* esetében.

Brueys könyve Benyákot elsősorban, mint pedagógust érdekelhette. Hasznos munkát akart tanítványai kezébe adni. Maga Brueys több helyen is kiemeli a nevelés fontosságát, sőt egy helyen a nevelői pálya dicséretét is halljuk.

Ez a tizenhetedik század végén íródott könyv a klasszicizmus korára jellemző gondolatok mellett már sok újabb, egyenesen a tizennyolcadik századra jellemző gondolatot tartalmaz. A tizenhetedik századhoz kapcsolja a munkát ennek vallásos-moralizáló alaphangja. Elítéli a szenvedélyeket is. (CXC VII.) Bossuet tanítványa beszél akkor is, amikor az irodalom célját az erkölcsi oktatásban látja. (CCLII.) Feltűnő azonban, hogy a felvilágosodás egy-egy uralkodó gondolata már megjelenik nála. Bár tekintélytisztelő, gyakran emlegeti az előkelők, gazdagok hibáit. (XLVIII.) Mászol azonban saját körünkkel való megalégedésre oktat és figyelmeztet arra is, hogy „nem mind arany ami fénylik“, „Que les grands ne paroissent heureux que vus de loin . . .“ (CLXXXII.) Hasznosnak tartja a filozófia és a vallás tanításainak összeegyeztetését is. Szerinte az jár biztos úton, akit mind a kettő vezet. (CXCII.) Hosszasan beszél az elő-

ítéletek és a tudatlanság ellen, az előítéleteket ő is, mint az aufkläristák, a tudatlanságból származtatja: „Tous les préjugés tirent leur origine de l'ignorance; dans des temps éclairés les mêmes préjugés dominent encore, parce qu'une longue habitude produit les mêmes effets que l'ignorance. Malgré les plus grandes lumières, nous adoptons certains préjugés, parce qu'ils tiennent à la constitution du peuple avec lequel nous vivons“. Jellemző itt a *temps éclairés*, a *lumière* és a *préjugé* emlegetése, maga az egész szakasz úgy hangzik, mintha nem Bossuet, hanem Bayle, sőt Voltaire tanítványa írta volna. A könyv szerzőjét érdeklik a különböző államformák és alkotmányok kérdése is, mikor ezekről beszél, mintha Montesquieu-t hallanók. (CCIII.) A felvilágosodás szellemében ír a törvényekről és kérdezi, hogy ha a törvény nem volna, ki kötelezhetné az embert állampolgári kötelességek betöltésére? Ki büntetné meg a bűnösöket? (CCCII.) A történetírástól is a háborúk leírása helyett a törvények ismertetését várja. A francia nemzet-tudat is megnyilvánul a könyvben, a franciakat a nemzetek nevelőjének tartja.

Fontosnak tartja az utazásokat: „les voyages servent beaucoup à la connoissance des hommes“ (XV). Az ilyen sorokkal mintha Fénelon gondolatvilágához kapcsolódna, Fénelon-t juttatják eszünkbe a nőnevelésről írott sorai is, melyekben azt fejtegeti, hogy a nők gyarlóságai legtöbbször a tudatlanságból származnak (CCC). Benyák kedves magyar fordításában: „Oh miként kell sajnálni azon asszonyi személyt, a' ki iffiú korában másba nem foglalatoskodott a' gyöngyöknél, és tükörnél“. A nevelés gyakorta visszatérő gondolata és sokat beszél az olvasás hasznosságáról: „Que l'étude des livres est une occupation douce pour ceux qui aiment à s'instruire à chaque jour“. (CCLII.) Máshol viszont Rousseau-ra emlékeztető gondolatokat találunk. Sajnálja, hogy az emberek eltávolodtak a régi erkölcsöktől (CCLXXX), a természettől (CCCI) és rosszalja, hogy a párisiak csak festményekről ismerik a természetet. (CLXIII.) A következő, szintén jellemző mondatban pedig egyenesen a *sensibilité* szót használja: „S'il y avoit moins de présomption chez les grands, et plus de sensibilité chez les riches, l'homme juste ne seroit pas rare“. (XLVIII.) A *sensibilité* dicséretét több-

ször is halljuk. A romantikus érzelem-kultuszig azonban nem jut el, a szenvedélyekről való felfogása inkább a klasszikus emberideálhoz kapcsolja, a szenvedélyek ellensúlyozását a vallástól és a filozófiától várja. (CXCVII.) A természetes ember dicséretével azonban gyakran találkozunk. (CCIX.) Az erkölcsök romlását ő is, mint Rousseau és a janzenisták, a civilizációnak tulajdonítja: „En nous éloignant de la simplicité des moeurs anciens, nous n'avons gagné que plus de corruption dans les nôtres“. Rousseau-hoz kapcsolhatjuk Brueys-nek azt a gondolatát is, hogy az olvasásnak erkölcsi haszon a célja.

Talán ebből a rövid ismertetésből is kiderül, hogy Brueys könyve sokban megelőzte korát. A tizenhetedik századi gondolatok mellett igen sok, a felvilágosodásra, sőt a preromantikára jellemző gondolatot találunk benne. Így egyáltalán nem csodálkozhatunk azon, hogy Benyák a könyvet korszerűnek találta és érdemesnek tartotta azt magyarra fordítani.

II. Voltaire és a janzenizmus.

Benyák Bernát a felvilágosodás korának gyermeke. Mutatja ezt az is, hogy nem ítélte el az új filozófiát, sőt védelmébe vette azt. Elismeri ugyan, hogy Voltaire, Rousseau vagy Helvetius tanaiban vannak tévedések, de ezek mellett sok bennök a fontos és értékes gondolat. Vallja, hogy a gondolatszabadságnak, „a filozofálás szabadságának“ lehetőségeit nem szabad korlátozni, mert ezzel gátat vetünk a tudomány haladásának. Ezeket a gondolatokat a *Ratiocinium philosophicum super libertate ingenii humani in philosophando* című munkájában részletesen kifejti. A munka jelentős része egy teológus és egy filozófus párbeszéde az emberi szellem szabadságáról. Benyák felfogását láthatóan a filozófus képviseli, aki természetesen azt mondja, hogy az igazság keresésének legbiztosabb módja az, ha a különböző véleményeket világos ésszel és elfogulatlanul vetjük össze. Benyák nem áll egyedül ezzel a felfogással. Ismeretes, hogy a tizennyolcadik század folyamán a piaristák iskoláiban már modern filozófiát tanítottak, mely a felvilágosodás egyhébb irányzatának tételeit is

magába olvasztotta. Épp ezért nem is meglepő, hogy Benyák többször idézi a francia felvilágosodás íróit, így Voltaire-t, Rousseau-t, sőt a materialista marquis D'Argenst és Helvetius-t is. Azt sem tartja veszélyesnek, ha ezeknek a filozófusoknak a műveit egyházi emberek tanulmányozzák; szerinte kívánatos is, hogy a klérus tagjai ne legyenek fanatikusak, szörszálhasogatók és műveletlenek.

A felvilágosodás írói közül különösen Voltaire-t kedveli Benyák. Egyik, Péczelihez írt levelében Voltaire-t, „az egész tanult világban fényeskedő csillag“-nak nevezi és örömmel üdvözli azokat, kik' Voltaire „magos elmefutásait, képzeléseit és tudós elmélkedésének eleven-nyomait a tsupa Haza nyelven szólló Hazafiainkkal is közlik“. A levél több szempontból is jellemző Benyák gondolatvilágára. Minthogy egész terjedelmében még publikálatlan a levél, szövegét itt közöljük:

Kedves Barátom!

Barátságának édesded nevével illetlek, mert kellemetes Henriádnak érdeme vezeti szívemet. Valóképpen örvendeztem, olvasván dütső nevedet a Budai Német Ujságban s azontúl terjeszteni indultam híredet ebben a vidékben is, nem elégedvén meg avval, hogy az Ujság Irónak reppenő levelei által számtalan fő, 's al Rendeknél hordoztatik, akarom magam-is jelenteni Haza nyelvemnek gyarapítására hajló kedvemet, a mihöz kaptam-is ugyan Pesten huzamos üdeig való iskolai Tanításomkor, de mostani hivatalomban Uri Szószólóimnak foganatos közbenvetések után Felséges Urunknak ingyen Kegyelmeből helyhez tetvén, a sok, és különféle foglalatosságok miat elvonyattatván kezdett ügyekezetemtől; következendőképpen a melly örömmel fogtam nem egyszer a' magyar tollat kezemben, ugyanazzal ujította meg dütsőséged gyenge érzékenységemet, melynek leg főbb, 's leg hathatós példája a tanult világ előtt az, hogy édes Hazánknak oszlopa Gróf Pálffy Károly ó Excellentiája, Felséges Urunknak igen kedves cancelláriussa nem tsak nagy vigassággal vette, 's olvasta gyönyörű munkádat, hanem Felséges Urunknak is bemutatni, 's különös móddal ajánlani kívánja. Ez az, a' mi annyira fel serkentette buzgó indulatomat, hogy örömet saját keblemben nem szoríthatván, azt barátságos tollal veled közlenem kellettnek.

Eleve képzem már magamban, mi kellemetességgel fogja látni, 's egy tökéletes fordításnak remekével tellyes könyvedet az a Fölség, ki Hazánkban az igaz, gyökeres, és minden színkedéstől ment Tudományokat kimondhatatlan ügyekezettel ki-

vánja behozni? az a Felség, ki olly szörnyű költségeket tett már, 's naponként tenni meg nem szűnik, hogy a Tudományokat a szelíd erköltsőkkel és emberséggel össze szerkesztesse? az a Felség, ki a Magyar gyenge ifúságot meg mondhatatlan iparkodással szorgalmaskodik a tiszta, 's a külső fényes nemzeteknél már meg érett Tudományokban zsengesíteni, 's üdö folytában benne meg értetni? az a Felség, ki bennünket, ntánnunk leendődket, ezeknek tsemeteit, 's egész Hazánkat ugyan oliyan Tökéletességnek, és dütsőségnak mezejére kegyelmesen állítani igyekszik, a' mellyen a sok féle Böltselkedésnek drága illatu virágival már régtől fogva dütsőségesen mulatoznak Anglia, Francia, Olasz, Burkus, és Németh Tartományok. Érteni fogjuk, reménylem, nem sokára, munkádban való Magamegtetszését Felséges Urunknak, melly tsak azért is leg főképpen fog nevelkedni, mert tapasztalni fogja ő Felsége, hogy az ő Bölts, igen fáradságos, és szerentsés országlásakor támadnak Hazánkban olly írók és Tudományoknak nevelői, kik mind nyelvünknek a sok nyelvek között való anyai Méltóságát, tisztaságát, elégséges és az igaz magyarázatokban szerentsés bővségét határozatlanul világosítják, és valóstítják mind amaz egész tanult világban fényeskedő Tsilagnak Voltairnek magos elmefutásait, képzeléseit és tudós elmélkedéseinek eleven nyomait a tsupa Haza nyelven szólló Hazafiainkal is közlik.

Valóban ennek előtte kilencz esztendőkkel nem tsak észrevettem, 's ítéltem, hanem országunknak színe eiőtt tapasztalással-is mutattam, mi méltóság, és a Tudományok vezérlésekre elégséges, sőt gyönyörködtető tulajdonság-is légyen a Magyar nyelven. Nyilvánvalóvá tettem, hogy a Magyar nyelven bővségesen, és tökéletesen ki lehet írunk, tennünk, 's mondanunk minden neveit a Tudományoknak, minden futamatjait az elmének, minden találmányait a tanult Iparkodásnak, annyira, hogy a kimondás nem tsak az erőszakítástól távol légyen, hanem egy bizonyos édességgel, 's az érzékeny szívet igen gyönyörködtető kegyességgel is kínálkozzon: de ezt tsak azok tapasztalják, a' kik mind a' Tudományoknak neki szokott észel bírnak, mind a Magyar nyelvet vóltaképpen értik, beszélük, és szinte sínük. A' ki sem a Tudományokat gyökerekből nem érti, nem kedveli, hanem tsak olvasottnak látszatni akar, sem a' nyelvet minden tulajdonsága szerént nem tudja, vagy ha tudja-is; nem örvendezi, sem a Nemzetek között felekhez való hajlás nélkül magát nem viselheti, az haszontalan hoz ítéletet akár a nyelvnek a' Tudományokhoz való alkalmaztatásáról, akár ezeknek a nyelvhez való könnyüded szabattatása feől. Vakít bennünket a tudatlanságon kívül leg inkább az előítélet is ettől, 's akármi felkapott véleményektől-is mentnek kell lenni a tökéletes ítélesnek.

Hosszás írásommal tovább nem terhellek, eddig-is tsak az öröm és a' Földimség kapot el. Kívánom tellyes szívemből édes Barátom! hogy dütsőségedet ne tsak a Magyar Haza szo-

ritsa tulajdon megjéjében, hanem terjedjen ki a tudós nemzetekre is, örvendeztesse ott azokat, kik innét oda szakadván örömmel veszik földiek felől futamodott jó híreket, irtsa ki azonban belőlök a Magyarokról való ama bal ítéletet, hogy mind Maga idegen a Nagy Világban, mind nyelve csak a' pusztákban, téres mezőkben, rohna földeken, 's apró helységekből bolyog, a nagyobb világnak okoskodásaira, a Tudományok úzésekre, az ékessen, s díszessen szállásra éppen nem alkalmas. — Tökéletes ítélete a Tudósoknak az, hogy egy szerentségen, és sok századokig dütsőségesen uralkodó nemzetnek szállása, 's módja a szomszéd dütsőséges nemzeteknek példájok, 's iparkodások ellen is minden tökéletességtől el vadult nem lehet. Ehez képest azt tartom én is, hogy a hatalmas országokat győző fegyveres dütsőség közepette valóban a' Tudományoknak süktetése és a nyelvnek szelidítése, és ékesítése is elhatot Eleinknek szívekre, 's elhittették magokkal, hogy a' kik a nagy nemzeteknek birodalmait hatalmuk alá hódították azoknak okos példájokat tudatlansággal, és rút vadsággal tapodniok gyalázatos dolog lenne; mire nézve könnyű elhinni, hogy igenis arra fordították iparkodásaikat, hogy valamire csak tehetségek és gyakran vérbe zavart napjaiknak záper könnyhullatásai engedhették mind azt közösség tegyék a Magyarokkal, ahol, az én vélekedésem szerént ugyan a nyelvnek szelidítése, szelidítése, 's tökéletesítése nem utolsó dolog szokott lenni, a' mint is 1364-dikben I. Lajos a Pécsi Académiát, esmét 1388-ban Zsigmond a Budait, ezután ugyan Budán Mátyás Királyunk 1467-beu a' Tudományok mindenségét állította föl.

Rajta légy, édes barátom! tovább is nyelvünknek ékesítésén, hogy úgy mind felséges Urunknak öröme tellyen Jobbgyaiban, mint Pálffy Károly ő Excellenciájának a Magyar nyelvről való szép, és nagy vélekedése, 's ítélete gyarapodjon, mind a saját nyelvén beszélni szegyenlő Magyaroknak pirulása terjedjen. Él jó egészségben, örömmel fizetője leszek munkádnak mihelyst reá szert tehetek.

Íram Székes Fejérvárot 27 Juniusban 1717.

Benyák Bernárd

oskolák Directora.

A levél Benyákot a magyar felvilágosodás eszme-körében mutatja be. Örömmel fogadja Péczeli József Voltaire-fordítását és magáról Voltaire-ről is szinte rajongással szól. Lelkes híve az aufklárista II. József-nek, mert az uralkodó „egész Hazánkat ugyan olyan Tökéletes-ségnek, és dütsőségnek mezejére kegyelmesen állítani igyekezik, a' mellyen a sok féle Böltelkedésnek drága illatú virággal már régtől fogva dütsőségesen mulatoznak Anglia,

Francia, Olasz, Burkus, és Németh Tartományok. . .“ A magyar felvilágosodás eszméihez és a francia akadémikus hagyományokhoz kapcsolódik abban is, hogy a magyar nyelvet a nyugati nyelvek színvonalára akarja emelni. Ismeretes, hogy a magyar nyelv fejlesztése, csinosítása Bessenyeitől kezdve irodalmunk egyik centrális problémája volt.

Benyák maga is fordít Voltaire művei közül, ami kétségkívül a megbecsülés jele. A Kegyesrend Központi Levéltárában lévő kéziratos munkái közt találunk egy *Ternio de Jansenismo e Gallico in Hungaricum translato* címűt. A munkát Takáts a cím ellenére eredetinek tartotta és forrásai gyanánt Gerberont (*Histoire du jansénisme*) és Leydekkert (*Mémoires pour servir à l'histoire de Port-Royal*) jelölte meg. Az értekezés azonban fordítás, mégpedig Voltaire *Siècle de Louis XIV* című munkájából, a janzenizmusról szóló 36. fejezetnek szinte szószerinti fordítása. A fordító csak egy-két helyen változtat az eredeti szövegen. Ezek a változtatások általában Benyáknak a kérdéstről való felfogásába is bepillantást engednek.

A két szöveg összehasonlítása azt mutatja, hogy Benyák nagy általánosságban ragaszkodik az eredeti szöveghez, sőt majdnem mindig szószerint fordít. Több helyen azonban megváltoztatja Voltaire szövegét, ilyenkor vagy saját véleményét toldja be az eredeti szövegbe, vagy pedig elhagy egyes részeket, különösen ott, ahol Voltaire felfogásáról föltehetjük, hogy ellenkezik az övével. Ezek a kihagyások és betoldások tehát Benyák felfogására is fényt vetnek. Így összehasonlításunk egyik lényeges eredménye, hogy Benyák Voltaire szövegét inkább a janzenizmus kárára változtatja meg.

Benyák jellemző betoldásai a következők: Ott ahol Voltaire csak arról beszél, hogy a janzenisták a kálvinisták és a pápai intézmények ellen írtak, Benyák betoldja, hogy a janzenisták „már a Katholikusok és a Pápa rendelése ellen irdogáltak. . .“ Tehát Benyák fordítása azt emeli ki, hogy a janzenisták magát a katolikus egyházat is támadták. Baius írásairól Benyák azt írja, hogy „fekélyes“ írások. Természetesen a fekélyes jelző nincs meg az eredeti szövegben. Qu esnel könyvét is megtámadja Benyák, azt írja róla, hogy nála „. . . a Jansenis-

musra nógató lelemények a maximok alá rejtettek el, olly ravaszsággal vala írva ez a könyv.“ Ez a mondat szintén nincs meg az eredetiben, épp úgy, mint az, amit a janzenista Soanen püspökről ír. Soanen püspökről Benyák azt jegyzi meg, hogy „megátalkodott szívű vala... sem atyafia, sem Credituma neki.“ Voltairenek épp ellenkező véleménye van Soanenről (Soanen passait pour un saint dans toute la province.); Benyák ezt a véleményt, igen jellemzően, nem fordítja le. A jezsuitákat viszont védelmébe veszi Voltairerel szemben. Így megvédi a jezsuita Le Telliert, XIV. Lajos gyóntatóját, akiről Voltaire elítélő szavai után azt jegyzi meg: „és mindezek után is, mégis ugyan tsak erős okaim vagynak, hogy el hídgyem, hogy ő jó hitbe vala.“

Benyák kihagyásai is gyakran janzenista-ellenes állásfoglalást mutatnak. Voltaire Bossuet írásaihoz hasonlítja Pascal *Lettres provinciales*-ját, Benyák ezt a részt teljesen elhagyja, ami arra mutat, hogy nem azonosítja magát a janzenista Pascalnak szóló elismeréssel. A fordításban kimarad az a rész is, ahol Voltaire elmondja, hogy a jezsuiták elégették a *Lettres provinciales*-t és ezért a nép meggyűlölte őket. Az eredeti szöveg jezsuita-ellenes részeit Benyák általában elhagyja. Így elhagyja azokat a részeket, ahol Voltaire Le Telliert kedvezőtlen színbén tünteti fel. Teljesen elhagyja azt a részt, ahol Voltaire arról beszél, hogy a janzenisták bukása a jezsuitákat is magával rántotta. Benyák láthatólag rokonszenvez a jezsuitákkal; ezt a rokonszenvet többek között az is magyarázza, hogy tanulmányait a jezsuitáknál végezte. Voltaire természetesen gyakran kikel a vallásháborúk és a felekezeti türelmetlenség ellen. Benyák lehetőleg kihagyja az ilyen mondatokat. Nem fordítja például azt a részt, ahol Voltaire a holland vallásháborúkkal kapcsolatban „violence atroce“-t, „l'horreur de la persécution“-t és „l'heureuse nécessité de la tolérance“-t emleget. Kihagyja Benyák azokat a részeket is, melyek a pápai tekintélyt érintik; nem fordítja azt a szakaszt sem, ahol Voltaire a papokat gúnyolja.

Vannak olyan részek is, melyeket Benyák megmásítva fordít. Enyhíti a felvilágosodás propagálását, így a „philo-

sophes“ szót „jó írók“-kal fordítja, mintha azt akarná ezzel kifejezni, hogy az „aufklärístákat nem tartja igazi filozófusoknak. Az „éclairé“-t pedig „eszes“-nek fordítja, lehetséges azonban, hogy csak azért, mert a francia szónak nem ismerte más magyar megfelelőjét. Benyák szövegváltoztatásai szintén janzenista-ellenesek. Mikor Voltaire azt írja, hogy a janzenisták megerősödtek az üldözések közepette (les jansénistes s'affermirent par la persécution): Benyák azt fordítja, hogy a „Jansenisták az üldözés által meg átkodtak.“ Ezzel az értelmezéssel is túlozza a janzenisták macacsságát. Az eredeti következő mondatában: „St. Cyran, ami de Jansenius . . . vint à Paris et persuada de jeunes docteurs et quelques vieilles femmes.“ A „persuader“ szót a janzenista St Cyran rovására „elámitani“-val fordítja. Voltaire a Port-Royal lakóiról azt írja, hogy ezek „savants vertueux, mais entetés“, a magyar szövegben ezt a részt így látjuk viszont: „erkölcsös ugyan, de meg átkodott emberek“. Itt a Port-Royal tudósait is lebecsüli, mikor „savants“ helyett „emberek“-et fordít. A pápáról szóló részeket viszont enyhíti a fordító. Voltaire szövegében egy helyen ezt olvassuk: „On se flattait avec raison que le pape Clément XI mortifierait l'archevêque de Paris.“ Benyák ezt így fordítja: „Nem ok nélkül vélekednek az emberek, hogy XI. Kelemen a Párisi Érseket bosszantaná.“ A „mortifier“-t a fordításban enyhítve adja vissza, nyilván a pápa magatartását védelmezve. Egy másik helyen, ahol az eredeti arról beszél, hogy az *Unigenitus*-bulla ellenzőit számkivetésbe küldték („Le ministère avait peine à suffire aux lettres de cachet qui envoyaient en prison ou en exil les opposants“), Benyák azt írja, hogy „A minister alig győzte a petsétes leveleket széljel küldözni, mellyek által némelleyek fogságba, némelleyek számkivetésbe küldettek.“ Az „opposants“-t bizonyára azért fordítja „némelleyek“-kel, mert nem akarja hangsúlyozni, hogy a bullának ellenzői is voltak. A vélemény szabadság helyett Benyák máshelyt is az erős kormányzatot látszik pártolni.

Jellemzi a magyar fordítást az is, hogy a fordító sohasem aknázza ki Voltaire cinizmusát. „La place de confesseur devenait un ministère considérable“ írja Voltaire egy helyen; a magyar fordításban „nagyobb s méltóságosabb

lőn a gyóntató Papnak helye.“ Azt, hogy „un ministère considérable“: Voltaire természetesen gúnyosan írja, de Benyák ezt nem veszi észre, vagy esetleg nem akarja észrevenni. A Longueville hercegnő janzenizmusáról írott cinikus sorokat azonban lefordítja. Ezekben a sorokban Voltaire arról ír, hogy a hercegnő csak azért lett janzenistává, mert öreg volt és unatkozott, továbbá, mert gyűlölte az udvart. Viszont nem veszi észre Voltaire iróniáját, vagy legalább a fordításból nem tűnik ki, hogy észrevette volna. Így minden változtatás nélkül fordítja az eredetinek Moliná-ról írott sorait. Hűségesen lefordítja azt a részt is, ahol Voltaire Mlle Perrier csodálatos gyógyulását természetes úton igyekszik magyarázni. Úgy látszik, hogy a felvilágosult Benyák sem hitt minden csodában és talán azt is tudta, — valamely más forrásból, amit ki kellene nyomozni — hogy a jezsuiták mindent elkövettek a „janzenista csodák“ hitelének csökkentésére. . .

A fordítás művészi szempontból igen gyöngé és mélyen alatta áll az eredetinek. Még a helyesírása is bosszantóan pongyola és következtlen. A magyar theologiai nyelv Pázmány korában többre volt képes.

Voltaire theologiai terminusait Benyák latin terminusokkal helyettesíti; ez a theológiában jártas papnál természetes. A magyar theologiai nyelv a tizennyolcadik század végén még egyébként is nagyon szegény volt és a francia kifejezéseket nehezen lehetett volna tökéletesen visszaadni.

Benyák fordításával nagy szolgálatot tett volna a magyar kultúrának, ha az nyomtatásban is megjelenhetik, erre azonban a tizennyolcadik század szomorú viszonyai közepette nem kerülhetett sor. De így is bekapcsolódik ez a fordítás a magyarországi janzenizmus történetébe és annak egyik érdekes dokumentuma. Ismeretes, hogy a janzenizmus Magyarországra Bécsen át jutott, mint ahogy más irodalmi hatások közvetítője is gyakorta Bécs volt. A janzenizmus épp a tizennyolcadik század második felében, II. József uralkodása alatt terjedt el Bécsben. A császár rokonszenvezett a mozgalommal, Quesnel könyvét olvasta és a mozgalmat politikai okokból is támogatta: függetleníteni akarta magát az Egyház befolyásától és ennek a célnak az

elérésére örömmel fogadott minden vallási mozgalmat, mely az Egyház egységének megbontását ígérhette. Ha ezt tekintetbe vesszük, láthatjuk, hogy a bécsi janzenizmus már összeforrt a felvilágosodással és messze eltért a tizenhetedik század janzenistáinak eszményeitől. A bécsi és magyar janzenisták inkább jezsuita-gyűlölők, mint P a s c a l rajongók voltak.

Valószínű, hogy a bécsi janzenista mozgalom nélkül Benyák sem tartotta volna érdemesnek, hogy a kérdéssel foglalkozzon. Ő azonban, amint ez az eredeti szövegben tett változtatásaiból kiderül, nem rokonszenvezett különösebben a janzenizmussal, sőt védi a jezsuitákat. Kétségtelen azonban, hogy ha Benyák munkája a maga korában napvilágot lát, a csak magyarul olvasó közönség már a tizennyolcadik század második felében megismerkedhetett volna azzal a szellemi és vallásos áramlattal, mely Franciaország szellemi életét egy századon át forrongásban tartotta és amely a francia irodalomban még ma is szerepet játszik.

A Joas-téma.

Benyák több iskoladrámát írt, ezek közül bennünket a *Joas* c. érdekel közelebbről. A darabot Szegeden, 1770-ben írta. Sokáig nem jelent meg nyomtatásban. Először Takáts Sándor említette, mint Benyák legérdekesebb színdarabját, melyben az iskoladrámák szokásától eltérően nők is szerepelnek és amely „szenvedélyek harcában bővelkedik“. A darabot Perényi József adta ki. Forrásának kérdésével azonban már előbb is többen foglalkoztak. Riedl Frigyes, aki csak Takáts könyvéből ismerte a munkát, azt hiszi, hogy Racine *Athalie* című drámájának átdolgozásáról, vagy fordításáról lehet szó. Pintér Jenő és Perényi József szintén hasonló felfogást képviselnek. Mály Ferenc ezzel szemben azt állítja, hogy Benyák darabja nem más, mint Metastasio *Gioas*-ának átdolgozása. Nem fordítás, hanem szabad átdolgozás, mert a két darab közt több eltérés is van.

Eleve valószínűnek látszik, hogy Benyák darabjának megírásába Racine is, Metastasio is belejátszottak, de aligha lehet pusztán fordítás, vagy átdolgozás, annál inkább nem, mert Benyák ezt előszavában megemlítette volna, mint ahogy más fordításainál meg is tette. Benyák egyébként előszavában a Krónika 2. könyvének 22. és 23. részét említi forrásul.

Első pillanatra nyilvánvaló, hogy mindhárom darab az idézett bibliai szövegen alapul. A három feldolgozást összehasonlítva, már a darabok címében is találunk némi eltérést, Racine darabjának, mint ismeretes, *Athalie*, a Metastasio-énak *Gioas re di Giuda*, Benyákénak, mint ha Metastasio-t fordítaná, *Joas Judaenak királya*, a címe. A szereplő személyek között is találunk több eltérést. A főszereplők, mint Athalie, Joas, Jojada, Mathan természetesen mindhárom darabban ugyanazok, de van néhány személy, aki csak két-két darabban fordul elő, így Josabet, Jojada hitvese csak Racine-nál és Benyáknál szerepel, Metastasio-nál nem; Sebia, Joas anyja viszont csak Benyáknál és Metastasio-nál fordul elő. Legkevesebb szereplője Metastasio darabjának, legtöbb a Benyákénak van. Zacharie és Salomith Joad gyermekei, Abner, az egyik királyi tisztt, Nabal, Mathan „confident“-ja, továbbá Agar és Joas dajkája csak Racine-nál Obéd, Másia, Elizafat, Menichel és Aminthal viszont csak Benyáknál fordulnak elő. Racine és Metastasio darabjában kórus is szerepel, Benyáknál nem.

Lényeges különbség van a három darab szerkezete között. Racine *Athalie*-ja, mint ismeretes, öt felvonásból, Metastasio *Gioas*-ja két szakaszból, Benyák *Joas*-a pedig három részből áll. Benyák és Metastasio nem határozzák meg darabjaik műfaját, Racine darabját tragédiának nevezi.

A három szöveget összehasonlítva, nyilvánvaló, hogy Benyák szövege Metastasio-éhoz áll közelebb. Úgy Benyák, mint Metastasio szívesen beszél el a véres jeleneteket, Racine csak néhány szóval utal erre. Teljesen hiányzanak Racine-nál azok a szinte érzelmes sorok, melyeket úgy Benyáknál, mint Metastasio-nál Josabethnek a kis Joas iránti gyengédségét mutatják. A gyermek iránti érzelmes szeretetet Racine korában még nem hangsúlyozták, ez a tizennyolcadik század vívmánya, bár Racine-nél is szerepel már egy helyen a heorikus anya: Andromaque... Az anyai szeretet színpadi ábrázolásában rejlő lehetőségeket különösen Metastasio aknázza ki. Jojada és Ismael beszélgetése után Joas anyját, Sebiát is színpadra viszi és érzelmes szavakat, sőt dalt is ad szájába elveszett gyermekéről. Racine-nál ilyesmiről természetesen nincs szó, de Benyáknál sem találjuk meg ezt a jelenetet. Viszont mindhárom darabban megtaláljuk Joadának azt a beszédét, amelyben jó tanácsokat ad az ifjú királynak.

Jojada főpapnak a fiatal királyhoz intézett intelme a Bibliában egyáltalán nem szerepel, így nyilván Racine-ra visszamenő hagyomány, aki utalni akar XIV. Lajos uralkodói eszméire; Benyák azonban a tizennyolcadik század érzelmes-békés erkölcseszményét prédikálja és a világsodás jóságos uralkodójának portréját rajzolgatja. . . Feltűnő, hogy a hízelgők káros hatását Racine és Metastasio is fontosnak tartják kiemelni, Benyáknál ez elmarad; ami a francia udvarnak és Mária Terézia udvarának is (Metastasio „császári költő“ volt) problémája: Benyákot szintén érdekli; ő azonban — sokkal inkább, mint a másik két szerző — az ifjú királyt elsősorban az Isten iránti kötelességeire figyelmezteti. Metastasio és Benyák szövege között nincs szószerinti megegyezés, de egyikét rokon gondolatot találunk, így azt, hogy a király Istennek számadással tartozik, továbbá, hogy önmagán kezdje az uralkodást. Rokon gondolat az is, hogy a király ne tulajdon akarátát, hanem a törvényt kövesse. Valószínűnek látszik, hogy Benyák e jelenet megírásánál Metastasio szövegére emlékezett. Hogy Racine megfelelő helye hatott-e Benyákra, azt már csak azért is nehéz lenne megállapítani, mert Jojada tanításának a motivumát Metastasio is Racine-től vehette. Bárhogy is álljon a dolog, Racine hat Benyákra, ha másképp nem Metastasion keresztül.

A három szöveg közül Benyáké a leghosszadalmasabb; ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy oktató célú iskoladramát írt és az esküt, melyben az uralkodó Isten iránti hűségről beszél, hatásos jelenetnek tartja. Benyák szövegének egyes részei mintha Racine szavait fejtenék ki részletesebben; Metastasio szövege itt távolabb áll a Racine-étől.

Racine hatásának lehetőségét különben a piarista rend irodalmi érdeklődése is alátámasztja: Benyák rendtársa és a noviciátusban tanára, Kátsor Keresztély, már 1764-ben felhívta tanítványai figyelmét a külföldi klasszikus színművekre, különösen pedig Racine-ra.

Egy másik fontos momentum, amely valószínűvé teszi, hogy Benyák ismerte Racine-t és különösen az *Athalie*-t, az, hogy Voltaire a *Siècle de Louis XIV* című történeti munkájában a legnagyobb elismerés hangján ír Racine-ről: „Racine dans tous ses ouvrages est toujours élégant,

toujours correct, toujours vrai; il porte la douce harmonie de la poésie, aussi que les grâces de la parole, au plus haut point où elles puissent parvenir.“ Magát az *Athalie*-t pedig „chef d'oeuvre de la scène“-nek nevezi Voltaire. Mint tudjuk Benyák ismerte Voltaire-nek ezt a munkáját, egy fejezetét le is fordította. Igen valószínű, hogy olvasta a tragédiát.

Benyák Metastasio darabjait is ismerhette, hiszen abban az időben Metastasio igen népszerű volt a bécsi udvarban és ennek következtében Magyarországon is.

*

Benyák Bernát kapcsolatát a francia irodalommal két körülmény határozza meg. Az egyik teológiai-filozófiai, a másik pedagógiai érdeklődése. Ismerte, sőt értékelte a francia felvilágosodás jelesebb képviselőit, így Voltaire-t, Rousseaut, sőt Helvetius-t is. Valószínűleg az ő hatásukra híve a gondolatszabadságnak, amit ő a „filozofálás szabadságának“ nevez. De nemcsak ismeri Voltaire-t, hanem fordít is tőle: a *Siècle de Louis XIV*-nak a janzenizmusról szóló fejezetét. A két szöveg összehasonlítása azt mutatja, hogy Benyák nagy általánosságban ragaszkodik az eredeti szöveghez, sőt majdnem mindig szószerint fordít. Több helyen azonban megváltoztatja Voltaire szövegét, ilyenkor vagy saját véleményét toldja be az eredeti szövegbe, vagy pedig elhagy egyes részeket, különösen ott, ahol Voltaire felfogásáról feltehetjük, hogy ellenkezik az övével. Ezek a kihagyások és betoldások tehát Benyák felfogására is fényt vetnek. Így összehasonlításunk egyik lényeges eredménye, hogy Benyák Voltaire szövegét inkább a janzenizmus kárára változtatja meg. A janzenista disputa kétségtelenül ellenszenves neki — az Egyház is elítélte a disputát, — de hogy a janzenizmus dogmatikájáról mit gondol, fordítói eljárásából nem tűnik ki világosan. Benyák a jezsuitákat is védi, amint ezt Voltaire eredeti szövegén tett változtatásai is bizonyítják. De a fordítás így is belekapcsolódik a janzenizmus magyarországi történetébe. Ismeretes, hogy a janzenizmus Magyarországra Bécsen át jutott. Benyákot érdekelte a kérdés. Kár, hogy fordítása csak most lát napvilágot, ha idejében megjelenik, a csak magyarul olvasó közönség már a tizen-

nyolcadik század második felében kaphatott volna ismertetést erről a jelentős mozgalomról. Benyák másik franciából készült fordítása, az *Okos elmének mulatozásai* nyomtatásban is megjelent, 1783-ban. A fordítás eredetije Brueys francia apát *Diversités morales ou les amusements de la raison c.* könyve. A kis könyv életfilozófiára oktat, egy-egy sorával a felvilágosodás enyhébb irányát képviseli. Tulajdonképpen átmenet az erkölctan és az illemtörvény között. A szerző szerint a munka célja nem más, mint a „jó erkölcsöknek gyönyörűsége, a józan társaságnak megkedvelése, a magaviselésnek szép módja, kívánságainknak mértékelése, a dolgok igaz érdemeknek megismerése.“ Az erkölcs, amiről a könyvben szó esik, nem túlságosan szigorú, s bár Brueys alapján véve tekintélytisztelő ember, gyakran emlegeti az előkelők hibáit és az egyszerű életet ajánlja, néha már szinte Rousseau szavaival. Hosszasan beszél e könyv a tudatlanság és az előítéletek ellen. Általában sok olyan gondolatot találunk benne, ami ezt a munkát már a tizen-nyolcadik századi felvilágosodáshoz kapcsolja, sőt a preromantikára jellemző gondolatok is jelentkeznek benne. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy Benyák a könyvet korszerűnek találta és érdemesnek tartotta magyarra fordítani. A könyv nevelői célzata is érthetővé teszi, hogy a pedagógus Benyák a munkát magyarra fordította. Pedagógiai érdeklődése vezette el a Port-Royal iskolák módszerének tanulmányozásához is. Ezt a módszert a magyarországi piaristák jól ismerték és sokban követték is. Az a tény, hogy Benyák a francia nyelvvel és irodalommal alaposan megismerkedhetett, szintén a piarista rend franciás érdeklődésével függ össze. Benyák kéziratban maradt latin nyelvű francia nyelvtana és *Joas* című iskoladramája szintén a piaristák franciás műveltségét bizonyítja. A darab, melynek megírásába Metastasio *Joas*-a is belejátszott, eredeti munkának tekinthető, de Racine *Athalie*-jének ismeretét is elárulja. Így Benyák irodalmi munkássága is bizonyítja azt a sokoldalú érdeklődést, mellyel a tizennyolcadik század magyar élete a francia műveltség iránt viseltetett.

(Szeged.)

Bácskainé P. Zsuzsa.

JÖJJETEK CSAK DALLAL . . .

Két szemembe néha fényküllőket szórnak
Szépséges kis fiúk, tiszta lelkű lányok.
Fogjátok csak kezét örök álmodónak,
Áldottabb a lelkem, ha veletek járok.

Aranyhidak vagytok a vágyak nagy árján,
Minden fölött állok, ha rátok pillantok.
A végtelen szózat szent harmóniáján
Bennetek szül termő, boldogító hangot.

Hegedű így nem sír, vadászkürt sem harsog,
Gordonka vagy gitár húrja így nem rezzen,
Oboa, dob vagy síp hangjánál szebb hangtok:
Drága méz nótátok lilomkehelyben.

Dalos hangjaitok lélekhárfán jönnek,
Dicsérik az eget, nótázzák a sorsot
S dallá finomítják a bánatos könnyet.
Jöjjetek csak dallal, így vagyok én boldog.

Pattanó bimbócskák, szirmos kis kelyhecskék,
Hömpölygő vad árban szűzi harmatcseppek:
Szemem fényküllőin sírni is szeretnék,
Mikor boldogsággal csobogtok és csengtek.

Duzzadt boldogságtok, szép lelketek várom,
Jöjjetek csak dallal s könnyem nem lesz bánat
Vész hullámtól tornyos életóceánon,
Mert emléketekre sírban is dal támad.

ENDRÉDY ZOLTÁN SÁNDOR.

A REPÜLŐGÉPHEZ.

Acélmadár! Ha zúgysz falunk felett
A lomha barna felhőkön keresztül,
A nép tüstént csodálatodra zendül,
Tőled vár új jövőt, ezüst eget.

Öreg, gyerek mint győztes hadvezért
Köszönt. Utcánk az ujjongók zajától
Hangos, amíg a gépet mintha távol
Azúrból fénynyilak röpiténék.

Tudom, tiéd a roppant levegő,
Hegyet, tengert és kontinens határát
Propellereddel nagy robajjal vágsz át
S a felhőkből ragyogva törsz elő.

De jaj, ma gyilkos földi háború
Örjítő rémárnyéka száll alattad,
Az emberek hekatombái hálnak,
Átok mered és roncsok és ború.

Acélmadár, mit tész a földeken?
Manap zengésed bombák robbanása,
Családok, házak tompa pusztulása,
Hörgés, inség és vér és gyöttelelem.

Halálmadár! Ott átsuhanni szebb,
Hol erdők és tücskök meséje ringó,
Ahol nyájak legelnek, cseng tilinkó
S harangra minden kéz imát rebeg.

Ne hívd ki özvegyek meg gyermekek
Átkát, hanem békét hirdess a földnek!
Békét! Ha rólad békehangok jönnek,
Győzelmünket majd akkor zengheted!

ENDRÉDY ZOLTÁN SÁNDOR.

ESZMETÖREDÉKEK

PÁR SZÓ A LADÁNYBENEI JÁZIGNAK VÉLT FELIRAT OLVASÁSÁRÓL ÉS MAGYARÁZÁSÁRÓL

A Krisztus utáni első századokban a Duna-Tisza közén megtelepedett metanaszta jázigok nyelve, egy pár bizonytalan eredetű tulajdonnévtől eltekintve csupán egy szóból ismeretes előttünk. Ezt a szót Ammianus Marcellinus hagyományozta a következő formában: „*marha marha*, quod est apud eos signum ballicum.“ A szó könnyen azonosítható a gáthá-avesztai *maraka*-val (nom. *marakō*), az új-avesztai *mahrka*-val (nom. *mahrkō*), melyek „halál“-t, „pusztulás“-t, „megsemmisítés“-t jelentenek s egyrészt az avesztai *mar:k-* „megölni“ főre vezethetők vissza, másrészt szoros kapcsolatban állnak az ó-ind *márka-* (nom. *márkoh*) szóval (egy rossz szellem neve), a közép-perzsa *mark* és az új-perzsa *marg* „halál“ szóval. Még közelebbi kapcsolatba hozható a modern oszét *márgū* „halál!“ jelentésű csatakiáltással.

Ez az egy szó nagyobb bizonyosság a jázigok nyelvének iránti volta mellett, mint a történeti feljegyzések s a tulajdonnevekből levonható összes következtetések.

De mert a tudomány nagyon szűkében van mindenféle régi nyelvanyagnak, amely a Dél-Európából egész Közép-Európaig előnyomuló, majd újból visszahúzódó s innen csaknem kipusztult iráni népekkel hozható kapcsolatba, örömmel kell üdvözlőnünk minden újabb adatot, amely ezirányú ismereteinket akár a szkithákra, akár a szarmatákra, akár a jázigokra vonatkozólag bővíti. Ezért kellene örömmel üdvözlőnünk Mészáros Gyula „Jazyg nyelvemlék Magyarországon“ c. kísérletét is (Népünk és Nyelvünk IX, 33–51), melyben egy ladánybenei jázig-szarmata korbeli sírban talált s a kecskeméti múzeumban elhelyezett agyagedény feliratát magyarázza. A kérdés nyelvtudományi szempontból nagyjelentőségű s komolyan foglalkoznunk kell annak mértegelésével, hogy csakugyan újabb jázig nyelvemlék került-e birtokunkba. Mivel a cikk ismételt átolvasása után kételyeim merültek fel, a következőkben erről a kísérletről kívánok néhány igénytelen szót szólni.

Első olvasásra az az érzésünk, hogy az értekezés szerzője számos és jól csoportosított tényekből kiindulva komoly eredményre jutott. Alaposabb vizsgálat azonban mind több és több aggodalmat ébreszt a magyarázó kísérlettel szemben. Így mindjárt a szövegnek „archaikus“ görög írással való azonosítása nem látszik eléggé megalapozottnak. A jelek ugyanis ily módon más „archaikus“ jelekkel is azonosíthatók volnának, pl. a moabita Meša-felirat betűivel, melyekkel sokkal nagyobb hasonlóságot mutatnak, mint a görög betűkkel. Erről egyetlen pillantás is meggyőzhet. Ilyen hasonlításnak azonban nincs jelentősége. És más baj is van. Szerző a Pontus északi partján állítólag használatos archaikus ábécé korát a Kr. előtti hetedik század első felére teszi. Annak kimutatásával adós marad, hogy hol s milyen feliratokban található ez az ábécé. Viszont maga is azt írja, hogy a Pontus északi partján a jázigok csak Krisztus születése táján jelentek

meg, tehát kb. 700 év múlva. Csakhogy ekkor már aligha találtak ott archaikus ábécét. S ha úgy gondolja, hogy az archaikus jeleket a szármaták tanulták el a görögöktől s adták tovább a jázigoknak, úgy ezzel is baj van, mert a szármaták is csak a Kr. e.-i harmadik századtól kezdve mutathatók ki a Dontól nyugatra. Annak mérlegelésébe pedig talán a szerző sem mer belemenni, hogy a hetedik században e jeleket a szkithák tanulták volna el a görög gyarmatosoktól, ezek átadták volna e tudományt a harmadik században a szármatáknak, ezek ismét, szigorúan ragaszkodva az archaikus formákhoz, Krisztus születése körül a jázigoknak, akik a Kr. utáni első században átvitték volna a Tisza mellé, míg aztán közülük valaki a Kr. u.-i negyedik században, az archaikus formák gondos megtartásával, egy szeg segítségével belekarmolta e jeleket egy római cserépedény falába. Mindez képtelenség. Még ha a hagyományozásnak ez a felette csodálatos módja elképzelhető volna is, nem képzelhető, hogy az archaikus formákat 1000 éven át híven megőrizték, holott ezen irániak és a görög gyarmatosok között századról-századra mindig élénkebb lett a művelődési kapcsolat s az utóbbiak, ha valaha talán használták is, de már a Kr. e.-i ötödik századtól fogva biztosan nem használták ú. n. archaikus görög ábécét.

Még más is meggondolandó. Szerző, nem tudom, honnan veszi az ú. n. archaikus jeleket. Pedig ezt jó volna tudni. T. i. az általa közölt Δ és Ξ a rendes betűk fordított alakját mutatják úgy, amint ez az említett moabita felíraton látható. Csakhogy ez a felírat sémita s jobbról-balra halad. A legrégebb felíratokon a görögök is írtak így s írtak bustrophedonban, tehát vegyesen is, de ezeket a formákat csak jobbról-balra haladó irányból használták. Balról jobbra a következőket: Δ Ξ . Meg kell jegyeznünk, hogy jobbról balra haladó írás csupán a legrégebb korban fordul elő. Szerzőnek bizonyítani kellett volna, hogy az észak-pontusi görög gyarmatosok írtak jobbról-balra vagy bustrophedon formájában, esetleg azt is, hogy ezeket a fordított irányú jeleket balról jobbra is írták. Mert erre még nincs példánk. Szerző pedig a felíratot balról jobbra olvassa.

Az „archaikus“ jelzéssel különben sem megyünk sokra. Többet ér az „ióniai“ és „nyugati görög“ meghatározás. Meg kell magyarázni, hogy felíratunk jelei miért állanak látszólag közelebb a közölt nyugati görög betűkhöz, mint az ióniakhoz, holott az észak-pontusi gyarmatokat miletosiak alapították, akik iónok voltak. Ennek megmagyarázása elengedhetetlen. Ha az „archaikus“ fikciót kikapcsoljuk, hasonlóság csak az egészen primitív Υ , I , ζ és χ jegyeknél mutatkozik, ami aztán vajmi kevés ahhoz, hogy oly nagy épületet építsünk rá.

A szöveg tagolása természetesen csak akkor helyes, ha az olvasat helyes. De vannak meggondolni valók. Mi a célja az $[-u]-y-$ oszét praesenstó-képzővel, mikor a szerző maga is tudja, hogy ilyen nincs, s az $-u-$ a tőhöz tartozik? A bizonytalan olvasat, bizonytalan írásban s bizonytalan nyelven nem elég egy óiráni $*-u-ya-$ „komplexum“ felvételéhez. Ilyen eddig nem volt kimutatható.

PEIX- azonosítása egy av. *raēk-* tövel magánbanvéve nem volna képtelen, de ez a tő semmiféle oszét nyelvjárásban nem található. Az avesztai tőnek összekapcsolása modern oszét személyragokkal meglehetősen

problematis értékű. Szerző figyelmét nem kerülte el, hogy aktív-suffixumokkal dolgozik, holott passzív, vagy legalább is visszaható jelentést kell kihoznia. Ezért hivatkozik B r u g m a n n a r a a *-ya-* suffixum intranszitiv jelentését illetően. De ha helyesebben „átadódsz“, miért fordít elsősorban passzívumot, „átadatsz“? A passzívum képzése az oszétban egészen más módon történik. Másrészt a passzívum az óindben csak mediális személyragokkal képezhető, s szerintem az óirániban is, mert az *ēš i* írása az arszakida korban grafikailag ugyanarra a jelre megy vissza. Ez különben is olyan bizonytalan terület, ahonnan bizonyíték nagyon óvatosan meríthető.

Ha a *NYMAI* olvasat helyes, ami még a többinél is kétségesebb, ez azonosítható az oszét *nimai* „tiszteld“ imperativusszal. Nem is kell a keleti oszétéhoz folyamodni, megvan az idézett helyen, *-ā* suffixum nélkül, a nyugatiban is, amellyel különben a szerző dolgozik. De nem értem, hogyan azonosítható ez a formula ismét a keresztényen kor előtti!) *μνημὴς χάρις* nál, amely korántsem jelenti azt, aminek a szerző magyarázza: „emlékezzél meg a tiszteletéről“, hanem csak ennyit: „emlékezet okáért“, „pro memoria“ „in memoriam“, vagy szóról-szóra: „memoriae gratia“.

Nem mernék határozottan nyilatkozni arra nézve, hogy helyes-e vagy helytelen a felirat megfejtése. Csak annyit bizonyos előttünk, hogy bizonyítása jelen formájában sem paleográfai, sem nyelvtörténetileg nem meggyőző, módszere pedig merésznek látszik. Mindenesetre kívánatos volna, ha a szerző a fenti aggodalmak eloszlatására, melyek jogosan merülnek fel, további kísérletet tenne.

(Karcag.)

Gaál László.

MAGYAROSAN.

Pótlék a szerzőnek stilustanulmányához, mely a Szekfü Gyula-szerkesztette *Mi a magyar?* (1939) c. kötetben jelenik meg.

Hivatalos körökünk 1932-ben jónak látták német mintára purista mozgalmat indítani, hogy nyelvünk *tiszta, zamatós* jellegét megőrizzük... A programnak mindkét szava jövevényszó, legszebb magyar szavaink közé tartozók. Igen helyes és szent dolog a nyelvművelés megszervezése, a magyaros sajtóságok védelme gondolkozásunkban és stílusunkban, de sokan a nyelv őrzését kizárólag az idegen szavak üldözésére korlátozzák. Pedig a szó csak üres hangkombináció, semmi köze a nemzeti értékekhez; csak a nemzeti lélek melegénél, a mondatalkotás kohójában válik magyarrá.

Ha a *hal* szavunkat ma is „kal“-nak ejtenők, mint a régi finnugorok: éppúgy magyar szó lenne, mint ahogy magyar a merőben kitalált *erény* (1792), amely semmit sem vesztené értékéből, magyar szépségéből, ha véletlenül a malájok ugyanúgy neveznék a *virtust*, amint hogy még a hibásan értelmezett nemzeti hiúságunkat sem érintette a *mintá* szó, mert — bár idegen kölcsönzés — a rokon lappoktól vettük át, még pedig egyenesen nyelvművelői javaslatra, minden népi érintkezés nélkül. Egyik nyelv-

művelőnk nemrégben igen megörült, mikor egy magyar írónál ezt az új, kifejező szót olvasta: *avatar*. Nagyszerű hangkombináció, kitünő újítás, nyelvünk gazdagodik vele. Mikor aztán kiderült róla, hogy szanszkrit-francia jövevény, egyszerre indexre kellett tenni az *avatart*... Azt szokták mondani a jövevénytörők ellenségei, a természetes fejlődéssel szembe-helyezkedő neo-racionalisták, hogy az idegen szó kiszorítja a régi magyar szavakat. K o s z t o l á n y i a veszélyben forgó negyvenezer magyar szó érdekében verte félre a hírharangokat... De ha meg kell nevezni, melyek azok az ősmagyar szavak, amik a nyelvtörténet folyamán tényleg kivesztek, akkor alig tudnak egyet-kettőt fölhánytorgatni, mint pl. a *süv*-et (sógor), aminek elvesztését valóban sajnálhatjuk. De több is veszett Mohács óta — ez a nyelv természetes élete — és kihaltak éppen azok a kérszékű, vérszegény, gyermekbetegségben szenvedett, a gyárszellem terheltségét hordozó új csinálmányok, amiket a túlzó racionalisták a meggyökerezett, természetes fejlődés útján magyarrá lett szavak kiküszöbölésére fabrikáltak. Sokkal több veszett el a régi latin nyelvből a franciásodás folyamatában. Verba valent usu. Helyesen írja B ó k a László az új nyelvtisztító mozgalom bírálatában:¹ „A magyar nyelven nem fog az idegenség... Nyelvünk kivetí magából vagy kilúgozza az idegenséget, s magába olvasztja. Így volt ez eddig, s így lehet ezután is, ha a nyelven ugyanaz a tüzes magyar lélek kiáltja világgá élte gazdag kincsét, nemzeti műveltségét.“ Ha engesztelhetetlenül haragszunk az asszimilálás folyamatában lévő idegen szavakra és vissza akarjuk őket taszítani a disszimilációba; ha meg akarjuk mától fogva akadályozni, hogy a ‚Fugger‘-ből *fukar* legyen, a *fösvény*, *szükmarkú*, *takarékos*, *spórolós*, *smucig* mellé új szinonimával gazdagítva nyelvünket; ha a ‚Vorteil‘, ‚bet‘ar‘, ‚čisza‘, ‚szmak‘ formában jelentkező idegen szavakat „princiipiis obsta“ kivégezzük, nehogy valamikor gyönyörű magyar szavak, *fortély*, *betyár*, *tiszta*, *zamat* legyenek belőlük; ha ama fikció és Szarvas Gábor szerint „üres és hiú“ ábránd kedvéért, hogy nyelvünk az idők végezetéig a finnugor szógyököket variálja és kombinálja: megfosztjuk nyelvünket az új hangzatoktól, amik a magyarok szimfóniáját színesítik és kiteljesítik; ha összetételek és képzések szűznemzése útján önmagukból akarjuk megtermékenyíteni és utódokkal sokasítani meglévő szavainkat, hogy végül is minden mondatunkban háromszor forduljon elő ugyanaz a fő és ellentétes jelentésektől roskadozzanak derék,² százados, de imitt-amott elaggott töveink; ha valamely megmagyarázhatatlan, de leginkább asszimiláltjaink tudatalattiságában élő komplexum miatt magyarabbak akarunk lenni öseinknél és a szláv *kalapács* helyett visszahozzuk történelmünk kelléktárából a jobb híján keletkezett *verőt*, hogy a *törökverő* Mátyás király és az álmodozó A d y *déli verője*, meg a *verőfény*, az *egetverő* taps egy gyékényre kerüljön a *kalapács*-csal és ezentúl *verővel verjük a vert* szöveget, nem téve többé különbséget a „szöggel *kiver*“ és a *kikalapál* között; ha nem örülünk neki, hogy képekben túltengő és hangkombinációkban szegény nyelvünk zeneiségét kedvezően befolyásolja a megszokott hangzatoktól eltérő

¹ Idegen szavak szókincsünkben, Magyar Könyvbarátok Diáruma, 1939 jan.

² A *derék*, bár szláv szó, nem fél az idők mohától!

idegen csengés; ha nem akarjuk kihasználni az idegen szó homályos belszerkezetének előnyét arra, hogy expresszív-költői hangzat legyen belőle; ha tanügyi rendeletekkel arra akarjuk nevelni zsenge ifjúságunkat, hogy a magyarság elleni bűnözésén, idegen szavak használatán kapja rajta legjobbjainkat, Zrinyit, Berzsenyit, Széchenyit, Prohászka-t, ideszámítva Akadémiánk néhai elnökét is, Berzeviczy Albertet és ilyenformán szakadék álljon elő nemzetünk legszentebb hagyományai és az új hivatalos hazafiság között: — akkor folytassuk tovább, nyelvünk természetes ösztönével és magába-asszimiláló szellemével ellenkezve, a nyelvszegényítést, prózánk sóltalanítását, költői nyelvünk szintelenítését és állítsunk örök emléket a mai kor szellemének, a *gyepmester*, *műtanrendőri bejárás*, *géperejű bérkocsi*, *gépkocsiszín*, *gyűrő* (masször, nem pedig „vasgyűrő”), *rangrejtve* (inkognitó, bár a rang is német eredetű szó!), *borúlátó* vagy *Keresztényszigethy* szótermékeknek... Ha mindenképpen újítani akarunk, vegyünk mintául a nyelvújítást és lehetőleg alkossunk „semmiből” újat, vagy hozzuk elő a *süv* és egyéb — állítólag elfelejtett — régi szavakat, bár nem tudom, miképpen lehet tudományos módszerrel kianalizálni a *süv* hangkombinációból azt, ami benne nemzeti és kimutatni a németből magyarosodott *sógor* szavunkról, hogy mi benne az, ami sérti nemzeti jellegünket. Fordítsuk visszajára az idegen szavak kérdését:

1. A nyugati nyelvek tőlünk vették át a *kocsi*, *gulyás*, *puszta*, *dolmány*, *huszár*, *csákó*, *fogas*, *hajdu*, *szablya*, *paprika*, *barack* szavak megfelelő formáit, — bizonyosságul annak, hogy a magyar exotikumából mi kapta meg legjobban érdeklődésüket és mit tudtak beleilleszteni a magyar szellem termékeiből gyakorlati életükbe. Komikusnak tartanók, ha a francia akadémia azon törné a fejét, hogy miképpen lehetne frank-római szóval helyettesíteni a *Corneille* nyelvét megtámadó *barackot*.

2. Az idegen szó mindig valami speciális jelentésben jön át, tehát már szellemében is elszakad az átadó nyelvtől, nem is szólva a hangbeli áthasonulástól. Egy példa: a *püder*, amely a magyarban kizárólag arcápoló anyagot jelent. A franciában ellenben ezenkívül még: utcapor, porrá tört anyag, lópor stb. A magyar *por*-nak ugyanezek a jelentései szintén megvannak, tehát tehermentesül, nyelvünk gazdagszik, ha az arcápoló port *püder*-nek, vagy akármi másnak nevezzük, esetleg egy kitalált szóval. A *rizspor* félig szintén idegen szó; hátránya, hogy nehezebben képezhető, mint a *püderos*, *püderoz* és a meglévő *por* hangcsoportot visszhangozza tovább, ami ártalmára van amúgyis egyhangúan csengő nyelvünknek.³

3. Gyakran az idegen szót nem is ismeri az a nyelv, amelyből állítólag vettük, vagy legalább abban a jelentésben nem ismeri, amiben mi használjuk. Ezzel tehát már a szó végképpen a miénk. A francia „fattyút” ért a *batár* (bátard) alatt, mi egy kocsfajtát nevezünk így. Talán „fattyúhíntónak” kereszteljük vissza? Ez volna az igazi idegenszerűség, mert meghamisítaná a magyar gondolatot. Az arab-latin keverék *trafik* szavunk

³ Akaratlanul is három „hang” került ebbe a mondatomba: „hangcsoport”, „visszhangoz” és „egyhangúan”. Ez is mutatja, hova vezet nyelvünkben ez az öntermékenyülés. Minden gondolatunk néhány hangkombináció körül forog.

csak Magyarország és a régi Ausztria területén ismeretes, a csúnya *dohánytőzsde* jelentésben. *Trafikál* szavunk mutatja a szó eredeti értelmét, de magyar pejorativ humorral átítatva. A *gardedám*, vagy *garde* ismeretlen szavak Franciaországban. Az elsőt a németektől kaptuk, akik úgy csinálták; a másikat, tudákosan már magunk dupláztuk. Egyébként nem a legszébb szavunk, bár nem hiszem, hogy a Magyarító Szótár ajánlotta színtelen *kisérő*, vagy a furcsa *illemcsősz* ki tudná szorítani. Urinő sohasem fog *illemcsősz*t magával vinni, de *gardét* szívesen. Van a *gardénak* egy előkelő rokona is:

A gárda meghal
De magát meg nem adja.

A *gárda* szó azonban meghalóban van, leváltotta a hivatalos *testőrség*, amely őrzí az uralkodó testét. Az ilyen szavak alapján hiszik némelyek, hogy a magyar „világos“ nyelv. Éppen az a baj, hogy szavaink túlságosan átlátszóak.⁴

(Szeged.)

Zolnai Béla.

⁴ V. ö. még: Szavak sorsa, magyar gondolatformák c. tanulmányunkat, Minerva 1938—9.

V I S S Z H A N G

A Délmagyarország júl. 19-i száma írja Derülátó címmel: „Kezdetben vala a magyar nyelv és valának igen sok idegen szavak a magyar nyelvezetben. De eljőve egykoron a sportközlöny és igen szép mozgalmat indított vala. Magyarítás-nak nevezék ezen mozgalmat és az idegen szöjvevényeket igen helyesen átültették hazai talajba. Így lön aztán a kondició: erőnlét, az egyébként magyar labda mégmagyarabb bőr ésatöbbi. És ekként jött a világra két szép szó is: optimista — derülátó; pesszimista — borulátó. És ekkor világosság lön a vizek fölött. Kivéve a hétfői estét, amikor is az Ur nagy haragjában elsötétítette az eget s a melegtől elgyötört emberiségnek zivatart és esőt ígért. Az egész város lihegve várta a megváltó esőt. Nézték a felhőket és sóhajtoztak, ó, bár leszakadna a zuhatag. Voltak, akik nem biztak benne, mondván, hogy elvonulnak a felhők és eldugulnak az ég csatornanyílásai. De volt, aki nem látta ilyen sötéten a helyzetet és esernyővel a karján kezdett mászkálni Szeged utcáin. Ez a nagy melegben várta az esőt, ez bizott az ég kegyében. Ez volt az optimista. Vagy mondjuk netán magyarítóan: ez volt a derülátó... Az ég még jobban megharagudott a magyarítás miatt és hiába minden derülátásnak a — borulátóknak lett igazuk. Kiderült az ég. Hát köszönjük szépen. Mi is belezavarodtunk, nemcsak az eső.“

A Pesti Napló írja (88: 248): „Amikor egy szegedi professzort ér a Nobel-díj nagy kitüntetése, önkéntelenül is gróf Klebelsberg Kunó nagy emléke idéződik fel bennünk, de ez emlékekkel együtt a gúny és gáncs, az értetlen és műveletlen kritika is, amely gróf Bethlen István kormányának kultuszminiszterét gáncsolni, fúrni, fűrészelni igyekezett. Valami abból a sugárkévéből, ami Szent-Györgyi professzorra hull, Klebelsberg emlékét is illeti, mint elégtétel és engesztelés. Annyiszor kérdezték akkor, mért építi Klebelsberg mániákusan teli az országot iskolákkal, klinikákkal, laboratóriumokkal. Mért? Hát ezért! Gáncsokodó kérdésekre most a messze svéd akadémia felel illetékesen. A koszorúosztáskor a stockholmi aulában egy magyar ember is fog ülni az ünnepi emelvényen szemben a svéd királlyal, aki ország-világ előtt kezelni fog vele. Itt a válasz. Ami pedig Klebelsberg Kunó mániákusságát illeti, mutassanak a szellemtörténelem lapjain csak egy meggyőződött embert is, akiből a tehetségnek és a serénységnek ez a mániákussága hiányzott volna — mániákusság, amely egy kicsit mindig önfeldáldozás és mártíromság is.“

„Kosztolányi — mondotta Szabó Lőrinc a Kisfaludy-Társaságban — költő volt, szenvedélyesen, tüntetően, forradalmian költő, egyik disze a századeleji lírai megújulásnak, tökéletes teoretikusa, érdekes művésze mindannak, amire a szó színben és zenében kész. Döntő élménye ifjúkorában az érzéki világ vad és értelmetlen színpompája, férfikorában a világ üreseedése, az impressziók ismétlődése és elkopása, a belső ember magáramaradása s végül az állati lét megszűnésének komor iszonya volt, tétézve a

rakos évek, a lassú halál kinjaival. Összegyűjtött költeményeiben Európát olvasom; az anyag elsődrendű részében az örök Európát, a többiben a modernet“.

*

Sós Endre írta a Magyar Hirlapban (1938 máj. 31): „A Széphalom című folyóirat igyekezett méltó lenni Széphalom nagy tradícióihoz. Ebben a helységben élt, mint tudjuk, Kazinczy Ferenc és innen szuggerálta a magyar irodalom megújíthatóságát. A szegedi Széphalom kísérletet tett arra, hogy hidat verjen a múlt és a jelen, a tegnap és a ma között. Hasábjain békés egymásmellettségben jelentek meg öreg tanárok és ifjú diákok tanulmányai, versei. A Széphalom olykor-olykor szinte megteremtette a kettészakadt — vagy inkább százfelé szakadt — magyar irodalom egységét és munkatársának tekintette, például, Némethy Gézát, a pesti egyetem klasszika-filológiai professzorát, aki hat évtizeddel a hátamögött kezdett verseket írni, Juhász Gyulát, a később öngyilkossá lett költőremetét, aki a nagyváradi holtnaposok sorába tartozott, továbbá Szabó Lőrincet, a Fény, fény, fény költőjét és Baudelaire fordítóját, akiről akkor senki sem gondolhatta, hogy egyszer majd a Kisfaludy-Társaság és a Turul Szövetség felé vezet az útja. A Széphalom egyébként olyan időkben szállt sikra a francia szellem fokozottabb érvényesüléséért, amikor a friss sebek következtében nehéz volt még a magyar szellemiség elitjét is Párizs felé irányítani.“

*

Lelkes István cikkéből (Magyar Szemle, XXXVI: 229): „Aki anyanyelvét rosszul beszéli, nemcsak embertársával szemben figyelmetlen, hanem önmagával is: nem törődik azzal, hogy képtelen a legnemesebb élvezetre. Nem tud költeményben gyönyörködni, legföljebb csukott szájjal olvassa és így a prózában is elmondható értelmi résznél nem jut tovább. Talán művelt férfi lesz belőle, talán éppen az irodalomtörténet tanára. Bizony még harcba is indul valamelyik költő mellett vagy ellene; de soha nem fog azok közösségébe tartozni, akik elmerülnek a költeményben és belőle drága zsákmánnyal, önmaguk ismeretével, kristályosabb öntudattal emelkednek fel.“

*

Teleki Pál mondotta a jász-kún kongresszuson: „A pusztai kultúrának mély gondolatvilága van, messze tekintő, messze merengő, misztikus, de élesen figyelő, megfontolt, szűkszavú, kevés anyaggal, kevés alkotásban kifejező. Kézrel fogható nyomokkal kevésbé lehet bizonyítani, de lelki világa valahogy benne van azokban az alkotásokban is, amelyet művészetében ad, ahol állatok és égitestek, e világi és túlvilági élet játszanak szerepet. Ilyen gondolatvilágokat hoztunk mi is magyarok és kunok magunkkal és ilyen gondolatvilágok élnek bennünk a lelkiünk mélyén akkor is, ha más kulturákból veszünk át értékeket, ha más kulturákból merítünk.“

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK

Horváth János egyetemi előadásai. *Csokonai. Csokonai költőbarátai. Földi és Fazekas.* Bp., 1936, 8° 84 l.

Karsai Géza: *A vallásos néprajz föllendülése.* Pamnonhalma, 1937, 8° 12 l. — „Külön említjük meg Bálint Sándor, a neves szegedi kutató munkásságát, Bálint, mint a Szegedi Fiatalok Körének egyik legtevékenyebb tagja, nagy gyűjtő- és földolgozókézségével már korán föltűnt és Kálmány Lajos méltó utódjának bizonyult.“

Gerlőtei Jenő: *Az irodalmi mű végső eseményeinek előkészítése.* Debrecen, 1936, 8° 18 l.

Badogh József: *A néma nemzet.* Bp., 1937, 8° 15 l. — „Apponyi óta nincsen nagy, hatásában biztos fórumú szónokunk. Mióta Prohászka Ottokár a budapesti egyetemi templom szószékén oly tragikusan elnémult, a magasrendű egyházi szónoklatnak nincsen vele vetekedő művésze ebben az országban. Gombocz Zoltán, aki hasonlóan halt meg, mint Prohászka, talán hosszú időre utolsó mestere volt a tudományos tárgyról szóló szabadelőadásnak. A hanyatlás nem volna annyira aggasztó, ha olyan nemzedéket látnánk felnőni, amely sokat ígérne a művészi beszéd terén. De az egyetem a legjobb tanúja annak, hogy a szép szó a hazai műveltebb fiatalság körében mély pontra süllyedt. Felsőoktatásunk, mely szomorúan látja a szóval és tollal való ábrázoló-készség hanyatlását, panaszaiival a középiskola felé fordul...“

Tonelli Sándor: *Új irányok az érdekképviseleti politikában.* Szeged, 1937, 8° 70 l.

Ralaszovszky Béla: *A vérünk muzsikája.* Új versek. Bpest, 1936, 8° 63 l.

Gyászbeszéd, dr. Poór Ferenc ravatalánál elmondta Szegeden 1936 ápr. 28-án dr. Ditrői Gábor e. i. rector. — „... Ezek a koszorúk nemcsak a kegyelet, nemcsak a szeretet virágai, hanem a hősniek kijáró vitézségi érdemei is. A hősniek, akik csak kapott, de sohasem osztott sebeket.“

Eduard von Jan: *Die Landschaft des französischen Menschen.* Weimar, 1935, 8° 85 l. — A kitünő szellemtörténeti munka a középkortól kezdve egészen a tizennyolcadik század végéig követi a korjellemző táj- szemlélet változásait.

S. von Szentpétery: *Professor dr. Julius von Szádeczky-Kardos.* Szeged, 1936, 8° 10 l.

Bedő Imre: *A nép, a doktor, meg a patika.* Szeged, 1936, 12° 24 l. — „Emlékezetes Csokonai Vitéz Mihály fogadása a debreceni polgármesterrel, hogy mindenki orvos. A polgármester nem hitte el neki. Erre ő másnap fölötötte az arcát, mántha a foga fájna. Délben találkozott a polgármesterrel, aki azt mondta neki: „Mi az, Miska öcsém, a fogad fáj? Hideg vasat neki!“ — „Köszönöm, bátyám, — felelte a költő — maga épen a századiuk, aki a fogfájás ellen orvosolni akar.“

Jankovich László: *Bevezető az orvostudományba.* Debrecen, 1936, 8° 16 l.

Mester János: *Giovanni Gentile művészettfilozófija és a mai olasz esztétika irányai.* Bpest, 1936, 8° 50 l. — A 21. lapon: „Nem lehet olyan történelmet írni, melyben ne volna művészet, mert az ilyen történelem csak plágium, melyben az alánynak semmi része nincsen. Hasonlóképpen a saját agyremét írja az, aki az erkölcsnek és a vallásnak történetét taglalja, anélkül, hogy tekintettel volna a művészetre.“

Buday Árpád: *Erdély földjének római kora.* Bp., 1936, 8° 20 l.

Entretiens. Vers un nouvel humanisme. Paris, é. n., 8° 227 l. — A kötet magyar munkatársai: Eckhardt Sándor, Hankiss János, Hóman Bálint, Huszti József, Imre József, József főherceg, Szent-Györgyi Albert, Teleki Pál gróf, Tornay Cecília, Winckler István, Zolnai Béla.

Márkus Gábor: *A XIX. századi magyar neveléstörténeti irodalom bibliográfiája.* Szeged, 1937, 8° 93 l.

- Iványi Béla: *A római szent birodalmi Széki Gróf Teleki-család gyömrői levéltára*. Szeged, 1937, 8° 503 l.
- Deér József: *Zsigmond király honvédelmi politikája*. H. n., 1936, 8° 91 l.
- Szent-Iványi Béla: *A pietizmus Magyarországon*. Bp., 1936, 8° 91 l.
- Várkonyi Hildebrand: *Bevezetés a neveléslelektanba*. Bp., 1937, 8°, 142 l.
- Surányi Miklós *Széchenyi-regényéről*. Pécs, 1936, 8° 13 l. — Fischer Béla és Németh Imre beszédei. A Janus Pannonius-Társaság kiadása.
- Balogh Ernő: *Dr. Szádeczky-Kardos Gyula, 1860—1935*. Cluj, 1936, 8° 18 l.
- Békési Gizella: *A gyermek erkölcsi fejlődése és az erkölcsiség kísérleti vizsgálata*. Szeged, 1936, 8° 196 l.
- Stéfan von Boda: *Leben, Seele, Geist und die Einheit der Wissenschaften*. Congrès Descartes, Paris, é. n., 8° 20 l.
- Jóó Tibor: *Történetfilozófia és metafizika*. H. n., é. n., 8° 14 l.
- Jean Hankiss: *Défense et illustration de la littérature*. Préface de Fernand Baldensperger. Paris, Sagittaire, 1936, 8° 204 l.
- Trócsányi Dezső: *Lelkészképzés*. Pápa, 1935, 8° 15 l.
- Karl Maróti: *Über den VI-ten internationalen Kongress für Religionsgeschichte*. Bp., 1936, 8° 8 l.
- Gedeon Jolán: *Ady és a francia irodalom*. Bp., 1936, 8° 29 l. — A kútunó dolgozatból néhány mondatot idézünk: „Ady 1900-ban a Versek gyűjtemény Ősz felé c. darabját büszkén az első magyar dekadens versnek mondta. Ady tehát utánozni akarta az új irányt, és csak tehetségének mindent átütő erején múlott, hogy mégis új lírát adott... Baudelaire és Verlaine nevét Lédától hallotta először... Egészen valószínűtlen, hogy Ady a sokszor még franciák számára is nehezen élvezhető szimbolistákat megértette volna...”
- Trencsényi-Waldapfel Imre: *Küküllői János*. Bp., 1936, 8° 36 l.
- Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés*. Bp., 1936, 8° 327 l.
- Bartók György: *Az esztétikai valóság*. Bp., é. n., 8° 13 l.
- Mészöly Gedeon: *Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus. Dengli János ilyen című munkájának nyelvtudományi bírálata*. Szeged, 1938, 8° 16 l.
- Tankó Béla: *Az egyetemről*. Debrecen, 1936, 8° 19 l.
- Gedeon Jolán: *A „nyugatos” franciásság előzményei*. Bp. 1937, 8° 19 l.
- Imre Sándor: *Bevezetés Waldapfel János Válogatott Dolgozatainak gyűjteményéhez*. Bp., 1938, 8° 8 l.
- Pais Károly: *A két Kistalud Sándor*. Cegléd, 1937, 8° 53 l. — A „két” K. S.: a literátor és a patriótaköltő.
- Petri Mór legújabb versei: *Naplemente fáklalángja*. Bp., 1938, 8° 142 l. — A kötetben találtunk egy szép strófiát: „A Campanilén még borongok: Bongnak a lelkem rádióján A szilágysági ócska tornyok.”
- Hóman Bálint: *Művelődéspolitikai*. Bp., 1938, Magyar Történelmi Társulat, 8° 677 l. — A tanulmánykötet 25. lapjáról: „Klebsberg hatalmas erőtaralékot teremtetett a magyar kultúrának, mely lehetővé teszi, hogy a gazdasági élet újabb válságából, ha megfigyatzkozva is, de életképesen menthessük át a jobb időkre művelődésünk alapvető intézményeit.”

50521

124

SZÉPHALOM

SZERKESZTI

ZOLNAI BÉLA

X. KÖTET

	Lap
ZOLNAI BÉLA: Expresszív hangváltozás	3—25
BÁCSKAINÉ P. ZSUZSA: Benyák Bernát és a francia irodalom	26—46
ENDRÉDY ZOLTÁN SÁNDOR: Jöjjetek csak dallal (Vers)	47
ENDRÉDY ZOLTÁN SÁNDOR: A repülőgéphez (Vers)	48
ESZMETÖREDÉKEK. — Pár szó a ladánybenei jázignak vélt felirat olvasásáról és magyarázásáról. <i>Gadl</i> <i>László</i> . — Magyarosan. <i>Zolnai Béla</i>	49—54
VISSZHANG	55—56
BEKÜLDÖTT KÖNYVEK	57—58

SZEGED

[1939]

SZÉPHALOM

IRODALMI ÉS TUDOMÁNYOS HAVI FOLYÓIRAT

Kiadja a SZÉPHALOM-KÖR, SZEGED

Felelős szerkesztő és kiadó: ZOLNAI BÉLA

A szegedi írók és egyetemi tanárok 1927 január elsején

SZÉPHALOM

címmel folyóiratot indítottak a tudás és szépség jegyében. A **SZÉPHALOM** a haladó magyarság önmagára eszmélését kívánja előmozdítani. Filozófiai elmélyülés és idealizmus, európai kultúra és a magyar régiség életrekeltése, modern szellemiség és hagyománykeresés, a tiszta és önmagáért való művészet lebeg cél gyanánt a **SZÉPHALOM** alapítói előtt. „Ő és új magyarság” szintézise a forradalmak esztétikai anarchiája után: Kazinczy korának klasszicizmusát és magyarcélú emberiségét szimbolizálja a **SZÉPHALOM** neve.

A **SZÉPHALOM** eddigi munkatársai: gróf Teleki Pál, Vargha Gyula, Szaboleska Mihály, Zolnai Béla, Juhász Gyula, Kosztoldnyi Dezső, Móra Ferenc, Huszti József, Oldh Gábor, Reményik Sándor, Mészöly Gedeon, Várkonyi Hildebrand, Vittorio Santoli, Szerb Antal, Tóth Károly, Balogh Ernő, Bodor Aladár, Komjáthy Aladár, Tonelli Sándor, Marót Károly, Monostori Hugó, Hegyi István, Baranyi János, Pukánszky Béla, Balogh József, Husztiné Révhegyi Rózsi, Garáza Péter, Gelei József, Terescsényi György. Szalay József, Pérely Imre, Szabó Lőrinc, Berczeli Anzelm Károly, Rédey Tivadar, Güldrty Zoltán, Majthényi György, Palasovszky Béla, Csengery János, Hornyánszky Gyula, Jean Carrère, Faluhelyi Ferenc, Makkai Sándor, Szekfü Gyula, F. Takács Zoltán, Trócsányi György, Szigethy Vilma, Lehel István, Némethy Géza, Bárány Gerő, Marconnay Tibor, Ungvári Elemér, Magyar Zoltán, Zoltán Vilmos, Kolosváry Bálint, Raggambli András, Szekula Agnes, Mollí Erzsébet, Hevesi András, Horger Antal, Eckhardt Sándor, Aldo Dami, Bdlint Sándor, Imre Sándor, Czako István, Zolnai Sándor, Kappel Gyula, Reinbold Béla, Hankiss János, Györffy István, Szamosvölgyi Gábor, Buza László, Rozványi Vilmos, Sárközy György, Ritoók Emma, Boros Ferenc, Henrik Becker, Somogyi Szilveszter, Jancsó Benedek, Szegedy Lőrinc, Buday Árpád, Ady Lajos, Deák Zoltán, Vajthó László, Somkuti, Várkonyi Nándor, Baranyai Zoltán, Klebelsberg Kunó gróf, Kardos László, Szilnyai Zoltán, Vidor Marcell, vílész Moór Gyula, Issekutz Béla, Menyhárt Gáspár, Faludi János, Evva Gabriella, Rózsa Miklós, N. Sebestyén Irén, Gulyás Pál, Schwarz Elemér, Tóth László, Matyasovszky Erzsébet, Wolf Rózsi, Berda József, Dézsi Lajos, Kőszegi László, Szabó László, Horváth Béla, Thienemann Tivadar, Fögel József, Pettykó János, Schilling Gábor, Szeri Endre, Tamás András, Polner Ödön, Ólvedi László, Alaksza Ambrus, Hont Ferenc, Steinbach Ede, Márer Erzsébet, Halmi Bódog, Babits Mihály, Rónai Pál, Zlinszky Aladár, Kastner Jenő, Lambrecht Kálmán, Karl János, Kutas Kálmán, Trosler József, Arady Zsolt, Eckhardtne Huszár Irén, Edes Gergely, Farkas Gyula, Galli Mátyás, Korponay Mária, Baranyai Erzsébet, Joó Tibor, Földessy Gyula, Hunyady Ferenc gróf, Mecs László, Vida Péter, Hainiss Elemér, Peter Wust, Eckerdt Elek, Gedeon Jolán, Böszörmenyi Jenő, Sik Sándor, Iványi Béla, Petur László, Birkás Géza, Gy. Juhász László, Kárpáti László, Olay Ferenc, László István, Fögel Sándor, Undi Imre, Moravcsik Gyula, Rolla Margit, Fehér Tibor, Dános Árpád, Ybl Ervin, Szeibert János, Berzy András, Bibó István, Trencsényi W. Imre, Fedák Ágota, Miskolczi Dezső, Mállyusz Elemér, Balogh István, Mohai Agnes, Steiger-Kazal Dezső, Jenev Endre Szemkő Aladár, Radnóti Miklós, Bartók György, Boross Mihály, Osztojics Eugenia, Preszly Lóránt, Acsády Károly, Madáchy László, Rónai Mihály András, Csanádi János. Tóth József, Csekey István, Petri Mór, Jezericzky Margit, Halász Gábor, Elisabeth Bidou, Benkő Katinka, Sebestyén Károly, Miskolczi Ferenc, Négyesy László, Bobula Ida, Galyasi Miklós, Kühbacher Ferenc, Remedelli Pál, Somogyi József, Szegeárdy-Csengery József, Gerhauser Albert, Institoris Gyula, Tolnai Gábor, Hegedűs Lóránd, Baló József dr., Boross Jenő, Kratochill-Baróti Dezső, H.-F. Grenet, Gál László, Madácsy László, Németh István, Perkátai László.